

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

**ФАКУЛТЕТ “ИКОНОМИКА НА ИНФРАСТРУКТУРАТА”
КАТЕДРА “МЕДИИ И ОБЩЕСТВЕНИ КОМУНИКАЦИИ”**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд на тема:

**ДИСКУРСНО КОНСТРУИРАНЕ НА ОБРАЗА НА БЪЛГАРИЯ В АНГЛОЕЗИЧНИ
ПЪТЕПИСИ (1900-2017 г.)**

Автор:

Мая Гергова Бойчева

*Дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „доктор“
Професионално направление 3.5 Обществени комуникации и информационни науки
Докторска програма по „Организация и управление извън сферата на
материалното производство (Медии и комуникации)“*

Научен ръководител:

Доц. д-р Светла Цанкова

София, 2025

Съдържание на автореферата

I.	Структура и съдържание на дисертационния труд	4
II.	Характеристика на дисертационния труд	5
	1. Актуалност и значимост на темата	5
	2. Обект и предмет на изследването	7
	3. Цел и задачи на дисертационния труд	7
	4. Основна теза на автора	7
	5. Методология, характеристика и ограничения на изследването	8
III.	Резюме на дисертационния труд	9
	1. Първа глава. Пътеписът като форма на създаване на медийна реалност	9
	2. Втора глава. Представяне на издателствата и печатните медии	23
	3. Трета глава. Образът на България в англоезични пътеписи	31
IV.	Резултати и изводи на изследването	52
V.	Приноси на дисертационния труд	56
VI.	Публикации по темата на дисертационния труд	57
VII.	Библиография	58

Дисертационният труд е в обем 250 страници, включващи 240 страници основен текст и 10 страници библиография. Състои се от увод, три глави със съответните подглави, заключение и библиография. Част от основния текст представлява авторски таблици и графики, визуализиращи резултатите от изследването.

Дисертационният труд беше обсъден в катедра „Медии и обществени комуникации“ на заседание на 09. 01. 2025, на което се взе решение за откриване на процедура за публична защита. Публичната защита ще се състои на 27.03.2025 в 13.00 ч. в УНСС. Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в сектор „Научни съвети и конкурси“ в УНСС, София.

I. Структура и съдържание на дисертационния труд

Увод

Първа глава. Пътеписът като форма на създаване на медийна реалност

1. 1. Медии и реалност

1.1.1. Пренасяне на значение и знание чрез медийния текст

1.1.2. Основни категории и понятия

1.1.3. Системен характер на медийния текст

1.1.4. Пътеписът в системата на медийните жанрове

1.1.5. Жанрови особености в пътеписа

1.2. Към комплексна изследователска методология

1.2.1. Дискурсивен анализ

1.2.2. Анализ на езиковите средства

1.2.3. Контент анализ

Втора глава. Представяне на издателствата и печатните медии

2.1. Изследователски подход към полето на културно производство

2.2. Англоезични издателства на пътеписи

2.2.1. Британски издателства

2.2.2. Американски издателства

Трета глава. Образът на България в англоезични пътеписи

3.1. Пътеписите в периода 1900-1919 г.: културни проекции на западния интервенционизъм и либерален ангажимент към България

3.2. Пътеписът между двете световни войни: импресионистично или аналитично портретуване на българското

3.3. България зад Желязната завеса 1945-1989: хегемония на дискурса на Източна Европа.

3.4. България след прехода (1990-2017): борба за завръщане (на балканисткия и източноевропейския дискурс)

Заклучение

Научни приноси

Списък с публикациите на автора по темата на дисертацията

Списък на таблиците и графиките

Библиография

II. Характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност и значимост на темата

Актуалността на дисертационния труд се обуславя от динамиката на българското обществено настояще. То е белязано от бурни процеси на интеграция и дезинтеграция, в които въпросите „Кои сме ние?“, „Какви са другите?“, „Как другите гледат на нас?“ имат непреходна актуалност. В настоящата Европа с разпадащи се и новосформиращи се блокове, с променящи се граници на европейското, България и българите се вълнуват живо от темите за идентичността, идентификацията и себеидентификацията. Редица наши учени пишат с тревога за порочното уеднаквяване на света под диктата на глобализационните процеси. Професор Ивайло Христов изтъква, че „глобализмът обслужва у нас чужди геополитически интереси, а налагането му като идеал на младите хора ще доведе до окончателно изтриване на родолюбивите чувства и окончателен срыв на националното съзнание и самосъзнание“ (Христов, 2011:19).

В разрез с това мнение други автори посочват, че до неотдавна „живяхме в относително затворен обществен строй, в който културното разнообразие не беше приоритет и чиято идеология пледираше и действаше изключително в посока съхраняване на национално-самобитното в идентичността на българската общност“ (Бойчева, 2021:6). Отварянето на границите в пряк и преносен смисъл насочи по-интензивно вниманието на света към България, но и породиха самосъхранителни тенденции, противодействащи на глобализационната унификация и на наложилите се мултикултурни модели в европейските общества.

Изследването отчита динамиката на глобализационните процеси, както и съпротивата на „малкия“ културен свят на българина. Колкото повече безпрепятствено се налага хегемонията на западната култура в българското пространство, толкова по-належащ е въпросът какво ни прави такива, каквито сме.

Дисертационният труд проблематизира нашата възприемчивост към редукиристички външни тълкувания на българското преди всичко, като изтъква, че привилегированият наратив, заложен в англоезични публикации, е резултат от сложни взаимодействия и обстоятелства в културното производство. Изследването търси баланс между зачитането на трайно специфичното в българската реалност, но и зачитането на поликултурния свят, в който живеем. То се противопоставя на едностранчиви интерпретации на българското, разглеждайки начините, по които в пътеписа се описват чужди срещи с нашето

историческо наследство, и смислите, които му се приписват или отнемат. Установяването на многовариантност на смислите в диахрония, но едновариантност в синхронен план ще ни подтикне да обвържем тези означения не с изначална, неизменна българска същност, а с флуидни идентификационни процеси, чието начало е в сложното взаимодействие на групови и индивидуални социални актьори, преследващи определени интереси.

Още няколко фактора показват, че такова изследване на пътеписа е нужно. На първо място това е засиленият научен интерес към проблема за репрезентациите на българското в чуждата литература. Значими изследвания в последните години търсят отговор на въпросите какви конфликти на идентичността се тематизират в чуждата художествена продукция за България, а също и какъв е културният образ на България на страниците на англоезичната периодика, разгледан в големите геополитически рамки на Източна Европа и Балканите.

В подкрепа на актуалността на изследването следва да изтъкнем и забележителната популярност и жизнеспособност на пътеписния жанр. Неговите възможности да твори образи и да бъде посредник между социални идентичности остават недооценени от медиазнанието.

Значимостта на изследването се аргументира от обстоятелството, че пътеписът е значим популярен жанр, който дава нов поглед към проблематичните срещи между културите и проумяване на напреженията, които се изграждат в глобализацията се свят. В редица области на знанието все повече се налага разбирането, че популярното има не по-малък потенциал за дефинирането и предефинирането на социалните идентичности в сравнение с традиционната култура. Тенденцията на културен обрат в обществените науки припознава като свой обект на изследване всекидневното, а заедно с него и процесите на изживяване на идентичност и другост.

Съществува корпус от пътеписни текстове, описващи българското, които са изцяло непознати в България. Това са свидетелства за лични срещи с България, които представляват част от популярния информационен поток в англоезичния свят по темата „България“, но които се осмислят в полето на политическото, разбирано като взаимоотношения на големи социални групи, изразяващи и отстояващи интересите си посредством властта. Познаването на този корпус от текстове позволява проследяване на генеалогията на различните нагласи към България в англоезичния свят.

2. Обект и предмет на изследването

Насочвайки се към необследвания корпус от пътеписна продукция относно България, дисертационният труд определя за свой **обект** образа на България в англоезични пътеписи, публикувани в периода между 1900 г. и 2017 г. В обхвата на това поле изследването дефинира като основен проблем недостатъчната проученост на въпросите с какъв образ е идентифицирана България и по какъв начин, с какви средства е конструиран този образ и какви ефекти постига.

Предмет на изследването са текстовите и езикови механизми, прилагани при конструирането на образ и идентичност на България и българското в англоезични пътеписи.

3. Цел и задачи на дисертационния труд

Основна цел на изследването е да докаже, че пътеписите са част от потока на дискурсивното възпроизводство на образа на България в международен план. Те картографират българското в културен и политически аспект и показват неговите взаимоотношения с останалия свят. Търсят се доказателства, че пътеписите са част от цикличен процес на оформяне на външно обществено мнение за България, в чието начало стоят дефиниторите на публичния дискурс в англоезичния свят, и към който пътеписите прибавят стойност чрез личен разказ за среща с българското.

Изследването е насочено към изпълнение на следните **задачи**:

1. Представяне на образа на България в англоезичните пътеписи;
2. Поставяне на този образ в по-широк контекст – политически, геополитически, икономически, социален, културен и т.н.;
3. Изследване на езиковите стратегии за реализация на жанра пътепис и конкретно за формирането на образа на България.

4. Основна теза на автора

Дисертационният труд е построен върху тезата, че пътеписът функционира като елемент от широк комуникационен поток по теми от зададения дневен ред в англоезичното общество. Изследването проследява как англоезични пътеписи за България конструират

образа на българското за англоезичния читател и с какви политически употреби е свързан този конструкт. Изследва се промяната на оптиката, през която външният поглед наблюдава и тълкува България чрез проследими езикови механизми на посочване на различие и подобие в репрезентативни стратегии на очерняне, есенциализация, приобщаване, романтизиране, екзотизация, политизация, изтъкване на цивилизационна другост и др. Обосновава се тезата, че променящата се репрезентативна парадигма е зависима от трансформациите в авторската родна среда и от променящата се идентичност на пишещия субект и че пътеписният дискурс реконституира на най-близко до гражданите ниво концепциите на традиционната геополитика и има принос към задаването на рамка за спазването на световен ред.

5. Методология, характеристика и ограничения на изследването

Изследването се реализира в методологичната рамка на дискурсивния анализ, който представлява изучаване на езика в аспектите на неговата инструменталност и създаването на смисли. Дискурсивният анализ се фокусира върху текста като социална практика и върху лингвистичния ресурс, привлечен за реализирането на тази практика.

Анализът на текстовете в трета глава прилага основно метода на критическия дискурсивен анализ и по-специално подхода на Виенската школа, наричан още исторически дискурсивен анализ.

Настоящата разработка прилага също и качествен/интерпретативен контент анализ чрез систематично идентифициране на определени характеристики на комуникативните събития (пътеписи) и извеждане на предположения за техния смисъл.

Изследването е ограничено до публикуваните пътеписи в англоезичното книгоиздаване. Книгата-пътепис е стабилна медия с дълъг живот и възможност да въздейства върху различни поколения читатели. Друго ограничение е избраният период (1900-2017 г.), който е достатъчно дълъг, за да позволи едновременното прилагане на историческа и тематична перспектива към изследването.

III. Резюме на дисертационния труд

Първа глава: Пътеписът като форма на създаване на медийна реалност

Първа глава разглежда пътеписния медиатекст като творец на символна реалност чрез основното градивно средство на разположение – езика. Изложени са основните теоретични постановки на семиотичната и дискурсивистката школа в теорията на репрезентацията, за да бъде проследен механизъм на изграждане на значение и трансмисията на смисли и знание към аудиторията. Пътеписният текст е разгледан като проводник на идеологически и културни влияния благодарение на функционирането си в система от медийни текстове и жанрове и благодарение на своята същност като сложна вътрешно организирана езикова система.

1.1. Медии и реалност

Редица трудове в българското медиазнание от последните две десетилетия анализират критично връзката между социалния факт и неговата репрезентация в медиите. Подлага се на съмнение очакването, че социалните факти съществуват „някъде там“, а функцията на медиите е да ги открият и да ги сведат до знанието на публиката обективно и безпристрастно.

Според проф. Добрева, „картината на света, представена в масмедийните, е **специфична реалност**. Масмедийната „реалност“ винаги само фрагментирано представя обективната реалност – в този смисъл тя е орязана, частична, непълна реалност. Добрева обобщава, че навсякъде в масмедийните реалността е опосредствана чрез селекция, съкращение, подчертаване и оценка, направени от определени идеологически позиции (Добрева, 2011:29).

Медийните продукти, по думите на професор Монова реализират възможността „да казват винаги или нещо повече или нещо по-малко“ (Монова, 1999:57). При това отклонението на информационната реалност от онтологичния свят подлежи на контрол, упражняван от медиите чрез текстовете. Информационният поток посредством цялата богата гама от журналистически текстови форми – информационни и интерпретативни – строи в съзнанието втори свят, често несъвпадащ с реалния, но винаги отъждествяван с него, а при определени условия приеман дори и за по-реален. Тази информационна версия на реалността е белязана от неточност и едностранчивост преди всичко поради необходимостта отразяването да става на някакъв език. Не може да се отдели описанието на фактите от езика, с който те се отразяват, а езиковото обозначаване винаги носи

допълнителен смислов, оценъчно-коментарен, емоционален акцент, който се добавя – понякога само контекстуално, друг път чрез пресупозитивната система – към обективното съдържание на отразяваното събитие (Монова, 1999). Оттук произтича необходимостта от задълбочено разглеждане на медиатекста, оспорване на неговото тълкуване като прозрачен носител на смисъл, като еднозначно послание, и отчитане на комплексния характер на комуникативния акт.

1.1.1. Пренасяне на значение и знание чрез медийния текст: социален конструктивизъм

Теорията на медиите осветлява конструирания характер на медийната реалност посредством понятийния апарат на социалния конструктивизъм и по-специално „социологията на знанието“ на Бъргър и Лукман, чиято основна концепция е социалното конструиране на реалността – процес, при който хората чрез своите действия и взаимодействия постоянно създават споделена реалност. Под „реалност“ се разбира ежедневието, осмислян и тълкуван от хората като последователен, свързан свят (Berger & Luckmann, 1991:33).

В парадигмата на социалния конструктивизъм медиите са социален актьор в изграждането на символна реалност. Медиите организират и разпространяват знание за ежедневието, както и знание за контексти, отдалечени от ежедневието, или извън периметъра на прекия житейски опит на аудиторията. Те опосредстват познание за света, което е недостъпно чрез непосредствен контакт. Както при създаването на медиен продукт, така и при неговата рецепция се задействат схеми за типизация, които правят възможен преноса на смисъл от източника към реципиента. Преносът на значение и знание се реализира благодарение на способността на езика да постига символност, като се отделя от непосредственото и изгражда смислови връзки, които пренасят значения за реалността между социалните актьори.

1.1.2. Основни категории и понятия

Социалният конструктивизъм е в основата на теорията на репрезентацията, която снабдява с понятийен апарат изучаването на комуникацията и културата. Според Стюарт Хол понятието „репрезентация“ означава „произвеждане на смисъл на понятията в нашите умове посредством езика“ (Hall, 1997:17). Репрезентацията ни позволява да придадем смисъл на света, първо като конструираме съответствия между нещата от света и нашите понятия за тях – нашата концептуална карта, и второ, като конструираме

съответствие между нашата концептуална карта и система от знаци. Връзката между нещата от живота, нашите понятия за тях и знаците изгражда значения, които се фиксират в езика (Hall, 1997:19). Знаците могат да бъдат звуци, думи, образи, текстове.

Настоящото изследване тълкува понятието „*образ*“ като знак, който комуникира смисъл чрез функционирането си в система на репрезентация. *Знакът* е физически обект, носещ значение, и е сбор от означаващо и означаемо. Връзката между означаващото и означаемото е произволна. Същевременно тази връзка се закрепва/фиксира с взаимното съгласие на всички ползватели на знаковата система/езика в хода на комуникацията, т.е. тази връзка е конвенционална и възможна само благодарение на социалния факт на комуникацията.

Според теорията на репрезентацията значението не е вътрешно заложено нито в нещата от реалността, нито в самите знаци. То се произвежда в релации. Става ясно, че означителният процес не е нито еднозначен, нито прозрачен.

Автори като Фиск и Хол определят реципиентите на медийния текст като активни създатели на съдържание, привнасящи предварително усвоени културни компетенции в своето тълкуване на текста. Търсенето на смисъла на означенията изключително в рамките на текста, оперирайки с езиковите наличности, е недостатъчно за отчитане на всички валидни смисли.

От Фуко настоящото изследване взима идеята, че *дискурсът* е регулиран начин на говорене, който дефинира и произвежда обектите на познание, като с това управлява начина, по който провеждаме определени практики и говорим по определени теми. Дискурсът конструира, определя и произвежда обектите на познание по разбираем начин, изключвайки други начини за осмисляне като неразбираеми. Под „*дискурс*“ Фуко разбира репертоар от съждения, осигуряващи език за говорене по определена тема в определен исторически момент. Дискурсът налага граници на създаването на смисли, като управлява начина, по който може да се говори или разсъждава по дадена тема.

В определен исторически момент дискурсът е проследим в широк обхват от текстове или форми на поведение в редица институционални сектори на обществото. Споделената култура, разбираана като научено социално поведение, е основен фактор в произвеждането на знание. Знанието от своя страна е винаги обвързано с властови отношения, защото то се използва за управление на социалното поведение в практиката. Знанието, свързано с властта, конструира „*истината*“, като ѝ придава статут на

безспорен, окончателно доказан факт, съществуващ извън времето и контекста. Според дискурсивистката школа в теорията на репрезентацията не може да се говори за абсолютна истина, а за „режим на истината“ – твърдения, произведени и наложени в хода на упражняването на власт, и обслужващи определени интереси.

Тъй като значенията са флуидни и подлежат на договаряне между социалните актьори, *идеологията* е опит да се фиксират значенията с определена цел – налагане или оспорване на позициите във властта на дадена социална група. Идеологиите са дискурси, които придават смисъл на социалните практики. Те произвеждат приемлив начин за разбиране на света, като отхвърлят други интерпретации като неприемливи. Макар че идеологиите могат да бъдат представени като система от идеи, те най-често присъстват като фрагментарни означения на „здравия разум“, разположени интертекстуално в различни репрезентации.

За дискурсивистите знанието не е постигане на вярна и обективна картина на реалността, а научаване как да се справяме с реалността. Ние произвеждаме различни описания на света и използваме тези, които ни се струват най-подходящи за нашите цели. Използваме различни изразни средства, защото преследваме различни цели в комуникацията. Приема се определението на ван Дайк (инспирирано от конструктивизма на Фуко), че *знанието* представлява споделени вярвания, удовлетворяващи епистемните критерии на една епистемна общност (van Dijk 2005:72). Както се вижда от това определение, всяка общност или исторически момент от съществуването на тази общност има свои критерии, които позволяват на нейните членове да установят, че определени вярвания се тълкуват и споделят като знание, а други не.

Знанието (или вярванията, тълкувани като знание) са флуидни и контекстово зависими. Ето защо дискурсивистите наблягат върху понятието *контекст*, дефинирано като „знание, което определя световите, приемани за даденост от комуникиращите в техния дискурс (Chilton 2004: 96). Според ван Дайк съществуват модели на контекста – ментални репрезентации (концептуализации) на характеристиките на социалната ситуация, в която комуникиращите взаимодействат, произвеждат и възприемат текстове. За да протича ефективна комуникация, е необходимо участниците в комуникативното събитие да допускат наличието на висока степен на споделено знание. Ако те принадлежат към една и съща епистемна общност, тогава те имат много споделено знание, касаещо общността изобщо, което не е нужно да бъде валидирано, за да продължи комуникацията. Вместо валидиране комуникацията изважда на преден план *пресупозиции* – бази от знания,

складирани в дългосрочната, а също и в епизодичната памет за действащия комуникативен контекст (van Dijk, 2005).

Социалният ред се конституира в дискурсите на властта, произвеждащи субекти, които се вписват в този ред, конституират го и го възпроизвеждат. Субектността се произвежда дискурсно и изразяващият се субект се вписва в налични дискурсивни позиции, за да проумее реалността и да изглежда „на място“ спрямо другите участници в комуникацията. Изразявайки се, субектът заема позиция, подчинена на регулативната власт на дискурса, същевременно изграждайки своята *идентичност*. Работата с теоретични източници позволява няколко извода относно понятието „идентичност“:

- В основата на понятието „идентичност“ стои отличаване по отношение на другостта.
- Функцията на идентификацията е да подтикне към адекватни действия.
- Бинарностите свой-чужд, цивилизация-варварство, запад-изток, център-периферия, прогрес-изостаналост и др. изразяват променливи съотношения.
- Идентификациите се поддържат във времето от дискурса (езиковия репертоар, архива от езикови репрезентации).

Понятийният апарат в теорията на репрезентацията, по-точно на нейната дискурсивистка школа, както и нейните аргументи ни позволяват да разглеждаме медийния продукт не от гледна точка на неговата истинност или репрезентативна стойност, а по отношение на неговите цели – като ново (поредно) описание на нашия социален свят, подпомагащо справянето с предизвикателствата на социалната реалност. Осветляването на идеологическите и културни влияния на медийния текст предполага анализ на текстовото съдържание и форма, но само ако те се разглеждат в тяхната взаимовръзка с останалите компоненти на комуникативния акт, което да позволи разкриване на влиянието на социално-комуникативния контекст.

1.1.3. Системен характер на медийния текст

Всеки текст трябва да се трактува като системно образувание въз основа на две обстоятелства. Първо, от гледна точка на съотношението си с извънтекстовата действителност текстът представлява комплексен езиков знак на определен отрязък от действителността. Всеки текст чрез средствата на езика пресътворява някакъв факт, обект, събитие, явление и функционира като негово знаково съответствие. (Добрева 1994: 27).

Второ, текстът е висша комуникативна единица заради способността си да изпълнява самостоятелна комуникативна функция в процеса на общуване. Той функционира като посредник между участниците в общуването, осигурява взаимното им разбиране и регулирането на съвместната им дейност.

Медийният текст също има системен характер. Според Монова анализът на медийния текст изисква прилагането на комуникативен подход, защото този подход се опира върху тълкуването на езиковото общуване като социална дейност, осъществявана чрез текстове. Медийните текстове пресъздават социалния факт, трансформирайки го в образ, построен по правила, позволяващи той да бъде отчужден и споделян с други хора. Тогава той добива връзка с други предмети и субекти, бива домислян. Домислянето на образа от реципиента е функция от контекстовата интерпретация на социалния факт и на пресупозитивната система на комуникатора и реципиента (Монова, 1999:76). Необходимо е тълкуване извън границите на чисто лингвистичната трактовка на текста и отчитане значимостта на извънезиковите критерии за неговото създаване и възприемане.

Подобно на дискурсивистите ван Дайк и Чилтън, Монова изтъква особената важност на два аспекта на комуникативния акт: **контекста** и наличието на система от **пресупозиции**. Контекстът представлява общите социални, политически, икономически и културни обстоятелства, в чиито рамки се случва социалният факт и се пресъздава в медиен текст. За бързото и лесно дешифриране на текста е особено важно наличието на общи пресупозиции у комуникатора и реципиента. В определението на Монова пресупозициите са невербално изразена информация, своеобразен подтекст, екстралингвистични знания /наричат ги още фонове знания/, които и заглавието и отделното изречение и текстът като цяло притежават (Монова, 1999:116).

Изграждането на медийния текст разполага с механизми за отразяване на социалните факти така, че вариантите за интерпретиране или домисляне на съобщенията да се контролират на различни нива.

Един от механизмите за контролиране на интерпретациите на медийния продукт е т. н. **фрейминг**. Рамкирането работи по модела на включване и изключване на определено съдържание от аморфната маса на възприеманата социална реалност. Този подбор придава значимост, релевантност на избраните аспекти за сметка на други. Рамкирането представлява съчетаване на интересите на комуникаторите и техните ресурси за постигане на свързано разбиране на социалния свят. (Reese, 2008:11).

Друг механизъм за контролирано интерпретиране на медийния продукт е **стереотипът**. Добрева определя стереотипите като устойчиви, опростени представи за нещата от света, които влияят върху възприемането на действителността, като насочват мисленето в определена предварително налична схема. Стереотипите имат познавателна функция – те улесняват опознаването на света.

1.1.4. Пътеписът в системата на медийните жанрове

Пътеписът има системен характер като всеки медиен текст: той е сложен езиков знак на определен отрязък от действителността и функционира като посредник между участниците в общуването, осигурява взаимното им разбиране и регулирането на съвместната им дейност.

Съществуват препятствия пред неговата нееднозначна типологизация, произтичащи от избора на критерий. За някои изследователи най-важният критерий при типологизирането на медийните жанрове е начинът, по който чрез определен текст се **организира** определено въздействие (Монова, 1999:99). Благодарение на различните начини на организиране на информацията в текста се стига до дадено внушение. Различно е внушението, постигнато чрез информационния образ на събитието, от това, постигнато чрез интерпретативните или експресивните форми.

В типология на жанровете, отчитаща различните подходи на комуникатора към отразяването на социалния факт както и функцията на текста и използваните композиционно-речеви форми, пътеписът може да бъде дефиниран като наративен текст, изпълняващ експресивна функция в есеистично пресъздаване на реалността. Според това определение един пътепис съчетава събитийност и размишление, които изразяват автора.

Според други изследователи основен типологизиращ критерий при жанровете е отношението между моделирания в текста свят и извънтекстовата действителност. Разгледани по този начин, журналистическите жанрове биват информационно-събитийни, аналитични и художествено-публицистични. В тази подялба пътеписът се позиционира сред художествено-публицистичните жанрове, които са гранични по отношение на фактуалността на журналистическите жанрове и фикционалността на литературните жанрове (Борисова, 2007)..

Публицистични жанрове

Публицистиката обединява взаимодействащи си характеристики и елементи: фактическа основа, логически анализ и атрактивност на израза. Познавателен обект на публицистиката е социалният факт. Публицистичният текст надниква отвъд факта: зад частното той търси поводи и основания за общото; търси изворите на явлението, вглежда се в мотивацията и принципа; схваща индивидуалното като частна проява на общото, типичното; прави прогнози. С една дума основното в технологията на публицистичния текст е **метафоризирането** на факта, откриването на непреходния смисъл и трайния му ефект.Публицистичното моделиране представлява документализиране и охудожествяване на медийния факт (Борисова, 2007:174).

Възможни са следните **обобщения** за типологизацията на пътеписа като жанр:

- В системата на медийните жанрове пътеписът спада към публицистичните жанрове, които наричаме още художествено-документални.
- В композиционно отношение пътеписът има сюжетно-събитиеен характер.
- Пътеписът е граничен жанр по отношение на баланса фактуалност-фикционалност.
- Пътеписът метафоризира социалния факт, придавайки на конкретно наблюдаваното валидни смисли, надхвърлящи актуалната сегашност.
- Пътеписът проектира образа на автора, на времето и обществените нагласи.

1.1.5. Жанрови особености на пътеписа

Съпротивата на пътеписа към ясна жанрова типологизация е особено очевидна в констатациите на западни изследователи, които възприемат за своя отправна точка или тематично-съдържателните или формално-структурните специфики на пътеписа. Очертаната полиморфност на пътеписа и функционалната му флуидност водят до извода, че е излишно да се абсолютизират както тематично-съдържателните, така и формално-структурните отграничителни маркери на пътеписния жанр. Позоваваме се на Карл Томпсън, според когото пътеписът най-добре може да бъде тълкуван като „констелация на много различни видове писане и текстове, свързани помежду си не поради съблюдаването на единен, прескриптивен модел, а с наличието на набор от „семеини прилики“ в духа на определението на Лудвиг Витгенщайн (Thompson, 2011:27). С други

думи, има редица характеристики и атрибути, които ни позволяват да определим един текст като пътепис, и всеки отделен текст демонстрира различен подбор и комбинация на тези атрибути.

Централна за жанра е концептуализацията: не-фикционален наратив от първо лице, разказващ за пътуване. Около централната концептуализация се прикачват различни модуси или под-жанрове, даващи превес на автобиографичното, документалното, интерпретативното, художественото и др. Всеки от тези модуси има своя история, представлява определен начин на **филтриране** на непосредствено преживяното и обслужва определен аспект на конструирането на символна реалност чрез пътеписа.

Можем да обобщим, че в жанрово-типологичните особености на пътеписа задължително присъстват три елемента:

- действително пътешествие,
- припокриване на автор и герой на повествованието,
- демонстрирано признание за *лични* впечатления.

Пътеписът е изключително хетерогенен жанр с наративна, дескриптивна и аргументативна съставка. Той описва хронологична поредица от събития и обекти, но и посочва причинно-следствени връзки и се стреми да убеждава. Пътеписът се стреми да отрази видяното, чутото, действителността като реалност, като фактология, но се ползва от богатия репертоар на художествената репрезентация. Пътеписецът се придържа към възпроизвеждане на действителните факти, но при избора на тематични акценти, чрез подбора на “ситуации”, той дава воля на своята позиция и придружава фактите с коментар. Така авторът оформя идеологията на целия текст, превръща се в интерпретатор на преживяното, в коментатор с определена цел и задача.

Рамкирайки преживяната реалност в селектирани кадри и поставяйки за обсъждане актуална обществено-значима проблематика, пътеписът функционира като публицистичен текст. Пътеписният текст е силно перформативен, тъй като той е канал, по който адресантът/пътеписец, съобразявайки се с културните/когнитивни модели на своята вътрешна група, избира дискурсивни стратегии, за да влияе на адресата (обикновено също член на вътрешната група) в изграждането на мнение.

В заключение може да се каже, че пътеписът пряко илюстрира сложността на проблема за медийните репрезентации на реалността. Пътеписът, както и всеки друг медиен текст, е елемент на символната реалност, която не е пряко отражение на обективната реалност.

1.2. Към комплексна изследователска методология

Позовавайки се на очертаната проблематичност на жанровата типологизация и на по-рано изложените теории, разглеждаме пътеписите за България като проявление на дискурса за България в англоезичния културен обмен и предлагаме тяхното изследване с методите на дискурсивния анализ.

1.2.1. Дискурсивен анализ

Дискурс-аналитичният метод на Лакло и Муф е полезен за това изследване с постановката, че дискурсът се формира благодарение на частичното закрепване на значения около определени „възлови точки“. Така дискурсът представлява редуциране на възможностите за създаване на смисъл. Въвежда се термин за знаци без фиксирано значение, които са отворени за приписване на смисъл – „плаващо означаващо“. Понятията за „идентичност“ или „социално единство“ са плаващи означаващи. Те се зареждат с различно съдържание при различни артикулации, т.е. те са „мит“.

Критическият дискурсивен анализ (КДА), разработен от школата на Феъркло, изследва систематично „...често непрозрачните взаимоотношения на каузалност и детерминираност между а/ дискурсивните практики, събития и текстове и б/ по-широките структури, взаимоотношения и процеси на обществото и културата; как такива практики, събития и текстове се пораждаат и оформят идеологически от властови отношения и как непрозрачността на взаимоотношенията между дискурса и обществото е сама по себе си фактор за затвърждаването на властта и хегемонията“ (Fairclough, 1995).

Критическият дискурсивен анализ е приложим към настоящото изследване с триизмерната аналитична рамка, която предлага. На текстово ниво настоящото изследване проучва езиковите характеристики, които изграждат формата и съдържанието на текста, и достига до определена интерпретация на текста. На нивото на дискурсивната практика настоящият анализ се фокусира върху процесите на създаване и интерпретация на текста, като проследява интертекстуална верига, в която „един и същ“ текст може да бъде видян в различни варианти. На нивото на социалната практика се изследването търси отговор на въпроса на какви социални, политически и културни обстоятелства е плод въпросната дискурсивна практика; какви са политическите и социалните последици от

дискурсивната практика; прикриват ли се или се укрепват неравните властови отношения в обществото от дискурсивната практика

Изследването се ползва в най-голяма степен от **историческия дискурсивен подход** - подвид на КДА, разработен от „Виенската школа на дискурсивен анализ“ като специализиран модел за анализ на националистическия дискурс и дискурсивното конструиране на национална идентичност. При него целта е да се интегрира информация за историческия контекст на различни видове дискурс и да се проследят в диахрония техните промени. Тази методология е особено подходяща за настоящото изследване, тъй като е насочена специално към идентифициране и анализ на стратегиите за представяне на Аз-а и Другия, а също и стратегиите за конструиране на вътрешни групи и външни групи чрез използването на лингвистични и аргументационни техники.

Основните принципи на историческия дискурсивен подход могат да бъдат обобщени по следния начин:

- Прецизно отчитане на обстоятелствата и контекста, тъй като дискурсите могат да бъдат описани и тълкувани само в техния специфичен контекст;
- Съпоставяне на съдържанието на изказването с историческите събития и факти, а също и с други налични отчети (интертекстуалност);
- Прилагане на интердисциплинарен подход при отчитане на интерпретациите, направени от специалисти в други области (социология, история, психология);
- Прецизно описание на текстовете на всички езикови нива.

1.2.2. Анализ на езиковите средства

Извън рамката и процедурите, предложени от историческия дискурсивен анализ, настоящото изследване анализира пътеписите от гледна точка на техните текстоизграждащи механизми. Разглеждат се техните конститутивни единици и постигането на смислова свързаност с комуникативна цел.

Системният подход към текста, очертан от проф. Андреана Ефтимова, разглежда текста като система от организирани по определени правила елементи и конструкции и същевременно като изпълняващ конкретна комуникативна функция в състава на някаква по-висша социална система – комуникативна ситуация, възникнала за целите и според изискванията на дадена /извършваща се в момента/ социална дейност (Ефтимова,

2014:131). Възприемането на такъв подход към пътеписа прави възможно отчитането на неговата жанрова специфика като съчетание от документалност и художественост и наред с това силната му функционалност като фактор и обект на влияние при дефинирането на реалността.

1.2.3. Контент-анализ

Изследването прилага анализ на съдържанието, защото това е широко приложим метод, когато се налага обобщаване и описване на ключови характеристики на голям обем езиков материал. Прилага се резюмиране, целящо редуциране на материала със запазване на същността и създаване на управляем корпус чрез абстракция на оригиналното съдържание, експликация – обяснение и аотиране на материала чрез анализ на котекста и контекста (обстоятелствата около комуникаращите) и накрая – структуриране, което означава филтриране и извличане на определена структура от материала (Mauring по Titscher 2000:64).

Изводи от първа глава

Проучените теоретични източници позволяват да се направят изводи за пътеписа като форма на конструиране на медийна реалност.

1. Пътеписът като всеки медийен продукт създава картина на света, която е конструирана реалност, опосредствана чрез селекция, съкращение, подчертаване и оценка, направени от определени идеологически позиции. Доминиращата идеология в обществото, към която медиите се придържат, има деформиращ ефект върху медийната репрезентация на реалността.
2. Селективните дефиниции за реалното се произвеждат и поддържат чрез определени езикови практики. Езикът е сложна система от знаци, които пренасят значения за реалността между комуникатор и реципиент. Значението на знака е социална конвенция, породена от означителните практики, които организират релациите между знаците. Репрезентацията не следва модел на еднопосочна трансмисия, а по-скоро на взаимодействие, в хода на което значенията се изграждат, затвърждават, избледняват, променят, а също и договарят от комуникаращите.
3. Понятийният апарат на дискурсивистката школа в теорията на репрезентацията позволява разглеждането на пътеписа като медийен продукт не от гледна точка на

неговата истинност, а от гледна точка на неговата функционалност като описание на нашия социален свят. Пътеписът е продукт на дискурсивна практика, осигуряваща език за говорене по определена тема в определен исторически момент. Пътеписният дискурс разполага с определен езиков репертоар, управляващ начина, по който може да се говори или разсъждава по темата „България“, т.е. да се концептуализира нейният образ в даден исторически момент. Пътеписният дискурс за България е проследим в множество от текстове в даден исторически момент и е контекстово зависим.

4. Пътеписът като медиен текст пресъздава социалния факт, трансформирайки го в сложен езиков образ, споделян с други хора, които на свой ред го свързват със собствения си опит и домислят знака. Домислянето на образа/знака от реципиента е функция от контекстовата интерпретация на социалния факт. Пътеписът трябва да се анализира не само на лингвистично ниво, но и на нивото на извънтекстовите влияния върху неговото създаване и възприемане – общите социални, политически, икономически и културни обстоятелства, определяни като контекст, в чиито рамки се случва социалният факт и се пресъздава и възприема като медиен текст.
5. Елемент на вътрешнотекстовите влияния са жанровите особености на пътеписа. Формално-структурните и тематично-съдържателни аспекти на пътеписа варират, понякога автобиографичното, документалното, интерпретативното или художественото вземат превес, но пътуването е основният тематичен и структурен белег на пътеписа. Многовариантността представлява начин на филтриране на непосредствено преживяното и обслужва конструирането на символна реалност чрез пътеписа. В системата на медийните жанрове пътеписът особено ясно демонстрира нееднозначната връзка между социален факт/пътуване и репрезентираната в текста реалност. Рамкирането на преживяната реалност в селектирани кадри е форма на контролирана репрезентация.
6. Отчитайки ролята на пътеписа в конструирането на символна реалност, изследването прилага комплексен подход към анализа на текстовете. Той съчетава
 - контент-анализ за очертаване на темите в пътеписите,

- дискурсивен анализ с превес на историческия дискурсивен подход за дефиниране на контекста на създаване и рецепция на пътеписа и релевантността на пътеписа към публичния дневен ред,
- анализ на езиковите средства, отчитащ конотативния потенциал на изказа на лексикално и синтактично равнище.

Прилага се принципът, че текстовете не могат да бъдат анализирани в изолация, сами за себе си. Те могат да бъдат разбрани само в отношението си към мрежа от други текстове, в отношението си към социалния контекст и към други неоползотворени варианти на словесно творчество по темата.

Втора глава. Представяне на издателствата и печатните медии

В съгласие с теоретичните постановки, обосноваващи разглеждането на пътеписа като форма на създаване на медийна реалност с ангажимент за осветляване на неговите зависимости от извънезиковите фактори, втора глава представя издателските практики и политики като екстралингвистичен фактор, определящ кои пътеписни текстове придобиват публичност в даден исторически момент.

2.1. Изследователски подход към полето на културно производство

Изследването се опира на понятията „хабитус“, „поле“ и „капитал“, въведени от Бурдийо в тълкуване на действията на социалните актьори. Според Бурдийо, *хабитусът* представлява груповите нагласи, в които е конвертирана социалната структура чрез интернализация и ранна социализация на членовете на групата. Нагласите на хабитуса предразполагат актьорите да подбират онези форми на поведение, които имат най-големи шансове за успех с оглед на наличните ресурси и предишен опит. Действието на хабитуса става видимо в определени пространства на производство, обращение или придобиване на стоки, услуги, знание или статус, които Бурдийо нарича „*полета*“. Социалните актьори заемат конкурентни позиции един спрямо друг, стремейки се да натрупат и монополизират капитал в тези полета. Полетата са преди всичко арена на борба за контрол върху ценни ресурси. Индивидите и групите се възползват от културни, социални и символни ресурси, за да съхранят или подобрят позицията си в социалния порядък. Тези ресурси се определят като „*капитал*“ тогава, когато функционират като властови социални отношения (“social relation of power”), т.е. когато те станат обект на борба като ценни ресурси (Bourdieu 1989:375).

Разгледано в този план, книгоиздаването може да бъде изследвано като част от полето на културно производство, в което издателите си съперничат за придобиване на културен, икономически или социален капитал. Това съперничество се разгръща чрез експлоатиране на символни системи (език, образи, митове) и прилагане на стратегии по приемане и отхвърляне, зад които стои хабитусът на издателската гилдия, но които нерядко са облечени в реториката на „сътворяването“ или на просветителското мисионерство.

Дисертационният труд следва подхода на Бурдийо към издателското поле, като проучва издателските стратегии с оглед на пет групи променливи, включващи юридически и финансов статут, финансови или търговски връзки на зависимости, тежест на пазара.

Показатели за търговския успех на издателството са броят издадени бестселъри, спечелените литературни награди, способността на издателствата да получават държавно субсидиране, както и техният символен капитал (по показателите: старинност, местонахождение, престижът на издателския фонд).

Дисертационният труд търси отговор на въпросите:

- Откога съществува издателството?
- Профилирано ли е тясно в издаването на пътеписи? Каква част заемат пътеписите в неговата продукция?
- Има ли натрупан издателски фонд (престижен каталог, трайно сътрудничество с автори, награди в класации)?
- Определя ли или следва практиките в общото и пътеписно книгоиздаване?
- Частна семейна фирма ли е или акционерно дружество? Има ли зависимости от други фирми?
- Има ли близки връзки с управленски структури на държавно ниво? Има ли данни за финансиране на неговите издателски проекти от държавни агенции?
- Рецензират ли се пътеписите на това издателство в специализираната периодика?

2.2. Англоезични издателства на пътеписи

2.2.1. Британски издателства

Разгледани са три групи британски издателства със значим принос към пътеписното книгоиздаване. В първата група попадат стари, династични издателства с консервативен политически уклон. Те функционират успешно в пътеписното книгоиздаване благодарение на своята свързаност със структурите на властта, обществото на учените, инфраструктурата на Британската империя. Това са издателските къщи *Джон Мъри*, *Уилям Блакууд* и *Смит, Елдър*. Тези издателства имат огромен капацитет да влияят в пътеписното книгоиздаване и да участват в изграждането на героичен национален наратив.

Втората група включва издателствата *Колинс*, *Касел*, *Макмилан*, които имат либерален политически уклон, енергичен мениджмънт, динамична фирмена история, финанси и

над 1000 служители. Те издават за оформящия се масов пазар на нисшата средна класа и градската индустриална работническа класа. Общото между тези издателски къщи е, че техните родоначалници навлизат в издателския бизнес с кауза за някакво народополезно дело и се издигат в обществената йерархия. Те търсят по-широка жанрова представеност. С претенцията за служба на обществения интерес тези издателства се прицелват във високи тиражи на книги с актуално звучене, по наболели теми, от автентични професионални автори.

Третата група издателства включва *Томас Фишър Ънуин*, *Метюън* и *Хайнеман*. Те са неконвенционални, готови на експеримент и довеждат модернизма в британската печатна култура. Издават комерсиална литература, но го правят, за да могат да инвестират и в значими, оригинални, авангардни автори. Пътеписите и пътешественическата литература в продукцията на посочените издателства са отдушник от реалността, забавление, бягство към непознатото, споделяне на наблюдения върху националния характер и коментари по общочовешки теми. Издателствата от тази група публикуват текстове, улавящи безпокойството на модерния човек, но остават отворени и за огромния комерсиален потенциал на пътешествието като пиар събитие не само за науката, но и за издателския бизнес.

Изводи за британското пътеписно книгоиздаване

Британските издателства работят в рамките на тривековна традиция в пътеписното книгоиздаване, където всяко от тях се бори за натрупване и монополизиране на икономически и символен капитал.

Началото на британското пътеписно книгоиздаване се отличава с профилираност – някои от издателствата разполагат с повече социален капитал и натрупват още повече икономически и символен капитал, експлоатирайки потенциала на пазара на пътешественически разкази и специализирайки се в тяхното продуциране. Вековната практика на тези издателства, реализирана в непосредствена връзка с разрастването на Британската империя, им носи престиж, лидерски позиции в книгоиздаването, а също и привилегиата да насочват общественото внимание към държавнически и научни проекти на империята. Наред с това те имат властта да диктуват канона в продуцирането на пътеписи.

Друга категория издателства стъпва в пазара на пътеписното книгоиздаване със значително по-малко първоначален икономически и символен капитал, но с мащабни

проекти за ограмотяване, духовно стимулиране и забавляване на нацията. Те търсят по-широка жанрова представеност, гонят високи тиражи на книги с актуално звучене и насърчават професионален авторски контингент. За тях пътеписът е имиджово значим жанр, защото подтиква към осмисляне и дискусия за актуалната съвременност.

Трета категория издателства се появява значително по-късно, но оставя силен отпечатък върху пътеписното книгоиздаване през XX в. заради готовността си да експериментира с анти-конформистки издателски стратегии и с едновременното експлоатиране на комерсиални и авангардни издания. Пътеписите на тези издателства са замислени като бягство от великите имперски проекти, забавление, потапяне в непознатото или зрелище, финансирано и подготвено от самия издател.

Британската пътеписна продукция за България следва динамиката на външнополитическата ситуация, като в периоди на напрежение между двете страни се потиска темата „България“ в пътеписното книгоиздаване.

2.2.2. Американско пътеписно книгоиздаване

Американското пътеписно книгоиздаване може да бъде разгледано през практиката и политиката на няколко стари, големи издателства, които включват *Harper Brothers*, *Charles Scribner's Sons*, *Houghton Mifflin* и *George Putnam's Sons*. Обзорът на по-новите издателства се спира на *Doubleday*, *Page & Co.*, *Time-Life Books* и *Bantam*.

В началото на XX в. в САЩ се издават оригинални американски творби, описващи спецификата на американската среща с „другия“ – разкази на заселници в Дивия запад, мисионери, пътешественици до Светите земи, пътешественици в Европа и другаде, военни кореспонденти, участници в европейските войни, дипломати и др. Пътеписът е жанрът, в който авторовото себеопределяне като американец е най-силно. Заемките на текстов градивен материал от културната продукция на метрополията тук няма място.

Сред по-старите американски издателства примерът на Харпърс е показателен за постепенното разгръщане на капацитета в пътеписното книгоиздаване. В началото на XX в. Харпърс инвестира в комерсиална художествена литература с близък хоризонт на възвръщаемост. Издателството открива потенциала на силната публицистика едва през 1930-те с успешната си пътеписна поредица *Inside* от Джон Гънтър. Дълголетието на поредицата *Inside* позволява да се направят няколко заключения за политиката на Харпърс в издаването на нехудожествена литература:

- издателството сполучливо разпознава в публицистичните жанрове възможност за устойчиво генериране на активи със стойност напред във времето,
- залага на убедителен личен наратив, за да разпространява знание и формира мнение
- от фактор за формиране на мнение се трансформира във фактор за затвърждаване на мнение.

Издателствата Скрибнърс, Хътън Мифлин и Пътнам също имат принос в утвърждаването на американската публицистика и в пътеписното книгоиздаване. За Скрибнърс високите постижения не се измерват със статистиката на приходите, а с историята на издателската визия, реализираща значими за обществото книги. Издателството привидно страни от политиката, въпреки това издава репортажа-пътепис на Джон Рийд *The War in Eastern Europe (1916)*, в който американският журналист разказва за пътуването си в Източна Европа по време на Първата световна война. Стратегията на Хътън Мифлин също е нееднозначна. Устойчивата линия в политиката на Хътън Мифлин е да се издават книги с трайна литературна стойност пред книгите с моментна значимост. Издателството заявява интерес към белетристични творби с конструктивно мислене и разсъждения. При все това както Скрибнърс, така и Хътън Мифлин активно си сътрудничат с държавната власт по проекти, свързани с държавната пропаганда. Издателството Пътнам има много сериозен принос към възхода на американската публицистика. Неговите пътешественически публикации между двете световни войни успяват да превърнат пътешествието в масово зрелище, като същевременно отдават почит на постиженията на „американската наука и гений“ (Herrmann, 2000), запазвайки скромна непретенциозност за автора-приключенец.

За трите по-нови издателства е характерна силна комерсиализация и гонене на максимална печалба с отдалечаване от персоналното и фокусиране върху институционалното начало. Тази политика е съответно агентивна /Time-Life Books / или реактивна /Doubleday & Co. и Bantam/ при оцеляването и възхода на издателствата в сложната обстановка на културното производство в годините на маккартизма. Пътеписът не е голяма част от тяхната продукция, но мащабът на тези издателства го пренася до големи аудитории и затвърждава схемите на създаване образ на света.

Изводи за американските издателства на пътеписи

За разлика от британските издателства, американските не се профилират тясно в издаване на пътеписи в началото на двайсети век. Това е така, защото в периода на утвърждаване на националните граници чрез експанзия на запад в предходното столетие пътуването присъства като тема в една или друга форма в американската литература.

И четирите стари издателства, разгледани тук, Харпърс, Скрибнърс, Хътън Мифлин и Пътнам, дават трибуна за пътеписното творчество на млади, израстващи автори, но и на утвърдени литературни таланти и публични интелектуалци. Така американското пътеписно книгоиздаване се превръща в инструмент за изграждане на авторски контингент. Тъй като в този процес се хармонизират различни интереси – издателският комерсиален, но и духовен интерес към повече престиж и символна власт, авторовият интерес към признание, читателският и общественият интерес към значимото – пътеписът се превръща в инструмент на националното самоизграждане.

В различни периоди и с различна естетическа реализация американските издателства дават публичност на литературни пътеписи, комерсиално популярни уестърни, есеистични пътеписи, пътеписи-мемоари, репортажни пътеписи, изследователски, приключенски и други пътеписи. С това те създават и утвърждават традиция на силна американска публицистика. Силната публицистика формира територия на сближаване на усилията на издатели и представители на официалната власт, което подготвя и реализира навлизането на американско културно влияние в Европа.

По-късните продукти на американското пътеписно книгоиздаване лансират иновациите на масовия маркетинг.

България присъства в американското пътеписно книгоиздаване като сцена, на която се разгръщат значими политически процеси, от чийто благоприятен изход американското общество има интерес.

Изводи по втора глава

Първо, пазарът на пътеписи в Англия и САЩ достига връхна точка през XIX в. в пряка връзка с разрастването на влиянието на съответната нация в геополитически план. В Англия основният фактор за утвърждаването на пътеписното книгоиздаване е разрастването на Британската империя. В САЩ тези фактори са завладяването на Дивия Запад и американското мисионерство в Близкия изток.

Второ, в този разгръщащ се пазар издателства с различен капацитет се борят за постигане на материална и символна печалба, прилагайки различни стратегии към подбора на автори, пътеписно съдържание и тяхното представяне. Действията както на старите, утвърдени издателства, така и на по-новите, са силно калкулативни. И в Англия и в САЩ в началото на XX в. водещи в пътеписното книгоиздаване са династични издателски къщи, за които пътеписът е средство за укрепване на фирмения бранд. Стратегиите на издателствата се рагръщат по няколко линии:

- Култивиране на тесни връзки с органите на държавната власт
- Изграждане на тесни връзки с общността на учените
- Селекция на пътеписно съдържание с оглед националните приоритети
- Издирване, подбор и редакционно съдействие за авторите;
- Акцентиране на образователната и научна стойност на пътеписа.

Трето, динамиката на социално-политическия живот през XX в. извежда нови издателства начело на пътеписното книгоиздаване. Техните стратегии са иновативни, опониращи на утвърдените практики и изразяващи се в:

- Създаване и спонсориране на събития, за които да се пише;
- Акцентиране върху развлекателната и образователна страна на пътешественическия разказ;
- Приоритизиране и насърчаване на персоналното, личната гледна точка, спонтанното;
- Изместване на фокуса от националните приоритети към живота в далечните общества;
- Представяне на света като сцена.

Четвърто, политическата ориентация и лични естетически вкусове на издателите остават в основата на фирмените решения. Те обаче са податливи на конюнктурни влияния от масовия вкус, силните на деня, масовите практики в издателската гилдия, а през втората половина на XX в. – и от прякото въздействие на държавата под формата на държавни субсидии, държавна пропаганда и др. Ако се върнем към Бурдийо , можем да

кажем, че издателствата заемат конкурентни позиции едно спрямо друго, стремейки се да натрупат и монополизират капитал в полето на културата.

Пето, България присъства като тема в пътеписното книгоиздаване, защото в даден исторически момент тя стои в периметъра на груповите интереси, които издателствата припознават като свои. За династичните консервативни издателства в началото на XX в. България е обвързана с разпадащата се Османска империя, от чиято съдба Великобритания и САЩ живо се интересуват. За по-новите издателства България е сцена на бойни действия, динамично развиващо се общество, уединено кътче за бягство от света, идеологически враг или пък нещо друго. Изборът на трактовка зависи от очакванията за успех на една или друга издателска стратегия.

Шесто, за реализацията на съответната стратегия издателствата разчитат на определен тип автор. Той може да бъде учен, член на Кралското географско дружество, парламентарист, политически деец, дипломат, военен кореспондент, репортер, пътешественик, авантюрист, турист, бохем, деец на културата. Не съществува строг регламент за професионална квалификация на автора-пътеписец. В началото на XX в. България е представена в творбите на политически ангажирани личности. В средата на века думата имат предимно журналисти и хора на изкуството. В края на века предпочитаният разказ за България е произведен от чуждестранния кореспондент и социалния анализатор, но все повече се изявява пътешественикът-авантюрист и бохемът. В началото на XXI в. за България пишат водещи на телевизионни пътешественически предавания, спортни журналисти и въобще медийни практики.

Трета глава. Образът на България в англоезични пътеписи (1900-2017)

3.1 Пътеписите в периода 1900-1919 г.: културни проекции на западния интервенционизъм и либерален ангажимент към България

3.1.1. Исторически контекст

Британската официална политика към България в първото десетилетие на XX в. е не толкова белязана от безразличие заради ограничения търговски потенциал на страната, колкото от подозрение към тази самостоятелно функционираща част на Югоизточна Европа и желание за намеса. Британското общество насочва вниманието си към България в контекста на нерешения македонски въпрос, който през 1903 г. стои с особена острота в британското публично пространство.

В британската преса в началото на века България се споменава преди всичко в референции към „безчинства“, на второ място е контекстуализацията около „доблест“, „героизъм“. За американската медийна публика в началото на двайсети век България се асоциира с евангелистката и просветителската дейност на американските мисионери, върху която хвърля сянка аферата с отвличането на мисионерката мис Стоун. Като относителна стойност броят на американските публикации, обвързващи България с *outrage*, е значително по-нисък от статиите, споменаващи България в контекста на „доблест, героизъм“ и „модерен напредък“, поне от 1900 до 1909 г. Усилията на новоосвободена България да се изтръгне от зависимостите си както от Османската, така и от Руската империя печелят симпатиите на Америка.

Американското застъпничество за българската кауза може да бъде разглеждано в по-широкия контекст на социално-политическия живот в Съединените щати. Началото на новия век извежда на челни позиции обществено ангажирани личности от нов тип, наричащи себе си „прогресивисти“. Прогресивистите виждат във възхода на капитала знак за управленска немощ от страна на държавата, чиито корумпирани структури са позволили свръхбогатство за една част на обществото и мизерия за всички останали. Политици с прогресивистки уклон като Теодор Рузвелт и Удроу Уилсън водят кампания за постигане на моралност и ред в държавното управление. Обект на тяхната атака е безотговорната власт. В тази тълкувателна рамка можем да разберем яростната критика на Теодор Рузвелт срещу разпадащата се Османска империя – една безотговорна власт, заплашваща всеобщата сигурност. Отново в рамките на прогресивизма можем да тълкуваме усилията на Удроу Уилсън за постигане на справедлив, демократичен мир след

Първата световна война чрез следване на програма от четиринайсет точки, гарантираща следвоенния световен ред според принципа на самоопределение. В такъв световен ред би имало място за справедливите искания на България. Нарастващата видимост на България в американския публичен дискурс поражда прилагането на по-различна оптика към България от тази, която се възприема в Англия. Фокусът е върху несправедливата намеса на Великите сили в българската политическа съдба и дързостта на България да се пребори с тях.

3.1.2. Пътеписи, обрисоващи България в периода 1900-1919 г.

Дисертационният труд разглежда няколко пътеписа от този период:

Пътеписът *The Balkans from Within* от английския журналист Реджиналд Уайън е публикуван през 1904 г. от американското издателство Скрибнърс. България е описана като главно действащо лице на историческата сцена и на нейната намеса за възспирание на турския произвол се възлагат надежди. Препратка към историята придава на българския образ изключителност, откроява в съпоставка с други исторически протагонисти. Високата оценка за българското е аргументирана с разгръщането на повествованието около срещите на автора с бунтовниците, които са идентифицирани като българи, а също и срещите му с български военни. „Навсякъде срещях сърцати мъже, всички до един свестни хора, без хвалби, но с истинско желание за битка, каквото трябва да гори у всеки войник“ (Wyon, 1904:163).

Авантюрното присъства силно в пътеписа *The Balkan Trail* (1906) на американския журналист Фредерик Мур, публикуван от Smith, Elder. Пътеписът представя българското общество най-напред чрез индивидуалното. Стратегията постига нееднозначност на българското и е изведена при репрезентирането му не само на неговата собствена територия, а като действаща сила в Македония и Гърция. Към българското присъствие на балканската и европейска сцена сега се прикачват смислите „съзаклятничество“, „заговор“, „тайна“. Това оставя на заден план мъченическата драма на поробените и насочва вниманието към агентивността на съзаклятниците. Фредерик Мур пише като хроникьор на завладяването на Дивия Запад, валоризирайки действието, непокорството, интригата и отказвайки да бъде съдник както на мотивите, така и на последиците от действието. Нравствените измерения на случващото се са оставени на заден план.

В пътеписа *Through Savage Europe* (1907), публикуван от издателство T. Fisher Unwin, Хари де Винд изтъква изключителността на пътуването си в „напълно непознати, диви и

непризнаващи закона места между Адриатика и Черно море“. България е представена в петнайсега глава, озаглавена „Land of Unrest“. Заглавието умело експлоатира двусмисленото тълкуване на *unrest*, като залага очакване на разказ за размирици. Но разгръщането на оригиналния авторов текст измества фокуса към българското пространство като място на *кинеж*, колкото политически, толкова и идеен и трудов. Пътеписецът пише като имперски субект, разучаващ степента на чужди влияния в пропътуваната територия. Намекът за независимостта на българската армия от формиращото влияние на Руската империя, възхищението на българските офицери от британските победи в Далечния изток, разгорещеността им по македонската тема се тълкуват като добър знак за доблест и буден дух, които пътешественикът приравнява с „джентълменство“ т.е. със собствената си култура. Българинът е идентифициран предимно като вѝин и джентълмен, деен, отдаден на настоящето и с мащабни планове и възможности за бъдещето.

Пътеписът *By-paths in the Balkans* от Уилям фон Херберт регистрира напълно различна нагласа. Времето на героизъм е отминало, творците на някогашната историческа динамика и носители на благородство и чест (никой, от които не е българин) са забравени. Настоящото носи знаците на деградация. Именно тази упадъчност рамкира образа на българското. Ако обектът на описание в *By-paths in the Balkans*, българското, е видян като негероичен, дребнав, лишен от достойнство, то субектът – английското – е утвърден като благороден, героичен, извисен, с тънка чувствителност и разбиране за достойнство и чест. Употребата на готическото улеснява балканисткото представяне, като по този начин реабилитира със задна дата британската политика към България от предходните десетилетия и в крайна сметка я легитимира.

Пътеписът на Уилям Льо Кю *An Observer in the Near East* (1907) демонстрира друга специфика на наратива и описанието на България – въобразен колониализъм. Българското пространство се редуцира до „списък с покупки“ за потенциалния инвеститор. Льо Кю е защитник на британските интереси, а фантазията му относно употребимостта на България за британските цели включва не само осигуряване на финансова изгода за британската нация и инвеститори, но и изместване на Германия, с чиято постепенна икономическа и дипломатическа хегемония в Близкия изток „трябва спешно да се ангажира вниманието на всеки британски държавник, който взема присърце интересите на нашата империя“ (Le Queux, 1907: 199). *An Observer in the Near East*, показва, че дискурсивните практики, прилагани в репрезентациите на България от

началото на XX в., не са еднозначни и освен субординираното положение на „българското“ отчитат и неговата привлекателност. Като контра-дискурс на балканизма в изобразяването на България се проявява ласкателно представяне с акцент върху идеализиращ примитивизъм.

В заключение можем да направим няколко **извода**.

Първо, представените пътеписи илюстрират преливането на теми от дневния ред на авторското родно общество в тематичното поле на пътеписната продукция. България е тема, от която обществото се вълнува и в Англия и в Америка в началото на XX в. Много проблеми на България (бедност, бунтовничество, зависимост) дават удобно обяснение за отношението на Великобритания към България в балканисткия медиен дискурс – обвиненията в изостаналост, полудивашина не само подсказват, че тези проблеми се коренят в някакъв вроден дефицит, но и оправдават нуждата от чужд контрол. Американският публичен дискурс по темата „България“ е приобщаващ и неговият репертоар прониква и в пътеписната продукция. Утвърждава се идеята за покровителство на САЩ към България.

Второ, разгледаните пътеписи изграждат не един, а няколко различни образа на българското, които аргументират и формират отношение към България от гледна точка на авторската родна страна. Пътеписите приписват на България различни, взаимно отричащи се идентичности. От една страна тя е маргинален, а от друга страна – централен социален актьор

Трето, подходът към изграждането на тези образи зависи от авторската социо-културна идентичност, която не е фиксирана, а също се изгражда. В разгледаните едуардиански пътеписи пишещият идентифицира себе си като имперски субект, чрез разграничаване от „Другия“, придавайки му субординиран статус. Стереотипизирането, екзотизирането, дематериализирането, отказът от съ-времие са стратегии за идентифициране не само на „Другия“, но и на пишещия субект, договарящи неговия доминиращ статус. Стратегиите на репрезентация отключват модели на идентификация, обслужващи статуквото във взаимоотношенията между авторската родна среда и възродената българска държава.

Четвърто, палитрата от изразни средства в пътеписа може да бъде много богата. Проследяването на езиковата реализация на текстоизграждащите стратегии чрез описване на езиковия репертоар – сравнения, аналогии, позоваване, риторични въпроси, уводни формулировки, метафори, нееднозначност, обобщена препратка, текстова

последователност – позволява да се открият трансформации в символните образи, които регистрират сменящите се нагласи към българското в авторовото родно общество.

3.2. Пътеницът между двете световни войни: импресионистично или аналитично портретуване на българското

3.2.1. Исторически контекст

Първата световна война води до големи геополитически промени, които за България означават огромни териториални загуби, политически крах и стопанска разруха. Великобритания, устоява и излиза като победител от войната. За една част от британското общество войната извежда на преден план идеите за упадък и политически цинизъм, които оспорват идеологическата бинарност „цивилизован субект срещу варварски друг“, която все още стои в основата на западното себевъзприятие. Още от времето на Англо-бурската война в началото на двайсети век, имперските действия на Великобритания все по-малко се тълкуват като велика цивилизационна мисия, както са представени в официалните източници, и все повече като елементарна жестокост и боричкане за кокал. Но „Голямата война“ показва мащаби на разрушение, несъизмерими с нещо подобно в световната история. През 1919 г. убеждението, че цивилизацията няма да оцелее от друг подобен катаклизъм, е масово. Страхът за бъдещето на Запада, застрашено от невидим враг, се засилва в Англия през 1920-те, когато излиза превод на „Упадъкът на Запада“ от Освалд Шпенглер.

Периодът съвпада с началото на урбанизацията, появата на огромния модерен град с фрагментиран социален живот, хаос, насилие. Урбанизацията променя формите и ценностите на националния живот и ерозира пасторалния образ на Англия. Между двете големи войни, британският пътешественик, пишец за България, се откъсва от своето родно пространство. Той не се стреми да капитализира привилегиите на британското си гражданство.

В Америка двайсетте години са време на икономически растеж, но концентриран в определени области – строителство, автомобилостроене, стоки за бита. Стопанският модел, позволил безкрайно разбогатяване чрез спекулация, става жертва на собствения си успех с настъпването на срив на пазара на акции. Равносметката от Голямата Депресия отново извежда на преден план прогресивистката идея за силна държава с регулаторни механизми. Предотвратяването на бъдещи кризи изисква по-силно присъствие на САЩ

на световната сцена. Оттук и по-голям интерес към Европа. Напускането на изолационистките позиции снабдява американската четяща публика с наблюдения на живота в Европа. Гледайки към Европа, Америка се пита дали *оттам* може да дойде новината, която отново да дестабилизира света. България също буди безпокойство с нивото на бедността и усилията да запази порядък в държавните дела.

Прави впечатление, че в американски публикации България се появява най-често около темите „бедност“ и „война“, Обвързването на България с „култура“ остава трайно периферно през целия период. В британския печат най-многобройни са едновременните референции към България в контекста на темата за войната, с рязък ръст в края на 1930-те. През същия период нарастват и споменаванията на България около темата „култура“, докато референциите към бедността, макар и многобройни, не бележат ръст.

3.2.2. Пътеписи за България между двете световни войни 1920-1940

През 1923 г. британското издателство Jonathan Cape публикува пътеписа на американската журналистка Клеър Шеридън *In Many Places*. Позоваването на иконициния американски поет Уолт Уитман в епиграфа, уточненията за пълната авторова свобода за обективността като единствена мярка за стойността на написаното структурират „американската“ оптика към Европа. Преекспонирането на инцидентността с липсата на сценарий е заявка за обективност на репрезентацията, но освен това е нивото, на което забелязваме стратегия. На езиково ниво текстът е ясен, еднозначен, без разнородни дълбочинни планове. Клеър Шеридан изгражда своя разказ еднопланово, без опит за анализ на комплексността на ситуацията в България и изобщо в Европа. Нейната стратегия на изграждане на текста залага на еднозначното.

През 1936 г. Харпърс публикува пътеписа на Джон Гънтър *Inside Europe*, където в XXXII глава, озаглавена *Балканските царе*, е описана и България. Уникална с със своята бедност и с персонализацията на монархическата си институция, България все пак споделя съдбата на останалите европейски държави, където фашизмът надига глава. Злободневното, анекдотът открояват специфичното, но само за да го подведат под общото – в България, както другаде в Европа, монархията и диктатурата са си взаимно чужди, но на ход са други личности, готови да управляват твърдо. Гънтър изгражда послание чрез метафоризиране на персоналното, което препраща към обобщения за бъдещето на нациите. Стратегията на дистанциране от обекта постига не толкова информативен, колкото дидактически, нравоучителен ефект.

В пътеписа си *Guns or Butter: War Countries and Peace Countries of Europe Revisited*, публикуван през 1938 г., шотландецът Брус Локхарт излага впечатленията си от Европа малко преди началото на Втората световна война. Неговата цялостна оценка е, че България е спокойно място на социална и политическа стабилност и че, ако преди Голямата война всички в Европа са очаквали с тревога събитията от Балканите, сега тревогата е породена от поведението на Великите сили. Локхарт пише с тревога за състоянието на британските институции, докато описва срещите си в Европа. . На фона на тревожните новини от дома за Брус Локхарт България изглежда като оазис на спокойствието. Персоната на българския монарх тук служи като болезнено напомняне за абдикацията на Едуард VIII. Репрезентацията на наблюдаваното общество се постига чрез дистанциране от него и търсене на категорична интерпретация отвън, изгражда се връзка не с местния, а с един имагинерен британски читател, който потенциално би могъл да сподели авторската тревога.

През 1934 г. британското издателство Джарълдс публикува пътеписа на писателката Хенриета Лесли *Where East is West*. В лабиринта от срещи към България постепенно се закрепва означението „място на запад по отношение на един по-далечен изток“, лиминално място,меняща се граница между Изтока и Запада. Стратегията на изграждане на текста сочи превес към субективното. Доминират авторските впечатления, сетивни възприятия, емоции и размишления. В пътеписа на Хенриета Лесли образът на България е сглобен, разнопосочен, променящ се. На езиково ниво модернистките влияния се проявяват в неравномерностите на регистъра, бързите преходи от сериозното към шеговитото и обратно, наличието на самоирония, въткането на фолклорни елементи – притчи и песни. Много силно внушение постигат контрастните сцени. Неравности в текста като колебания между фриволното, трагичното и драматичното зареждат разказа с експресивност и емоционалност и постигат многопланова репрезентация и нееднозначност на смислите на българското пространство.

Пътеписът *Donkey Serenade* от британския автор Джордж Сава е публикуван през 1940 г. от издателската къща Фабер и Фабер. Подобно на Лесли, Джордж Сава изгражда текст-колаж от лични наблюдения, народни песни и поговорки. За разлика от нея, той неколкократно сменя наративната си позиция. Тя се трансформира от заинтригуван външен наблюдател към осведомен участник и тълкувател на българския социален, културен и политически живот. Двусмислената позиция на автора в текста се прехвърля и върху нееднозначния образ на „другия“ – българина-водач в сложната местна реалност,

който е етикетиран с много именни референции. Поради многозначителността на своя образ „другият“ ту излиза ту влиза в ролята на водач, лесно губи авторитет, и с това способства единствено за самоактуализацията на автора. Чудатостите в композитния образ на „другия“ са предизвикателство за осмислянето на българското настояще като продължение на миналото. Миналото е достойно за уважение, настоящето е жалко и абсурдно.

Пътеписът „*Jkons and Oxen*“ от Филип Торнтън е публикуван през 1939 г. от издателство *Колинс*. При Торнтън копнежът като мотив за пътешествие се свързва с носталгия по изгубената пасторална Англия и желание да се открие автентичното там, където то се е запазило, преди да стане жертва на прогреса. Образът на българското се изгражда около присъствието на магичното в описанието на ясновидката в село Българи и нестинарския танц. България е пространство на загадъчно общуване с „другия“, което предава знание, неподлежащо на словесен изказ. То хармонира с изначален космически порядък, носи дълбочина на преживяването, непозната за модерния човек, и е източник на духовно прозрение.

Можем да направим няколко **извода** от близкия прочит на пътеписи за България между двете световни войни.

Първо, пътеписите споделят обща черта – тревожност от развитието на глобалната модерност и спомена за войната. В българската действителност те търсят или знаци за повторен възможен катаклизъм или възраждане на разклатената им вяра в ценностите на цивилизацията.

Второ, образът на България, обрисован в пътеписите от 20-те и 30-те години, е радикално различен от този в началото на двайсети век – вместо оценки за степента на цивилизованост или за нуждата от западно влияние в стопанството, сега в описанието на българското пространство доминира благосклонна оценка, уважение, благодарност за проглеждането. В пътеписните текстове от този период се появява съмнение, скептицизъм към родната култура на автора и наред с това висока оценка за българската култура. Този положителен отклик към българското инверсира и пренарежда стойностите на основните тропи на традиционния балканизъм от началото на века. Хаосът се превръща в хармония, дивашината – в цивилизация, а изостаналостта – в природна добродетел. Пътеписите, създадени в периода между двете световни войни, все

още експлицират бинарните опозиции Аз-Другия, център-периферия, цивилизация-изостаналост, но сега положителният полюс е **другият**, периферията, изостаналостта.

Трето, налице са сходства и разлики в репрезентативната парадигма, прилагана от американски и британски автори. В американските пътеписи виждаме целенасочена реализация на образователната функция на жанра с описание на социално-политическата картина на живота в България, визиране на опасности от повтаряне на историята или насърчение на по-нататъшно опознаване. Репрезентативната стратегия залага на описване на света в неговия стазис от автор с неизменен авторитет и способност за окончателно ясно тълкуване на смисъла на картините.

В британските пътеписи виждаме реализация на комуникативния потенциал на пътеписа като съпреживяване на реалността, която е динамична, многоаспектна, незавършена и неподлежаща на окончателно осмисляне. Характерна е смяната на наративната позиция, загубата на авторския авторитет, несигурността на смислите.

Четвърто, тълкуването на тези специфики в изграждането на пътеписите може да бъде свързано с тяхното авторство и да се обвърже с груповата социална принадлежност на авторите на базата на култура и националност. Тези фактори са основни за себевъзприятието на авторите-пътеписци. Дидактичният тон на Шеридън, Гънтър, Уилямс се свързва с авторефлексията на американския гражданин като участник в успешен национален проект. Обратно, за британския автор пътеписът се превръща в акт на самоизграждане, в който радостта от пътуването се поражда не толкова от ползването на привилегирован статус в чужбина, колкото от бягството от британското пространство.

3.3. България зад Желязната завеса 1945-1989: вариации в портретуването

3.3.1. Исторически контекст

След Втората световна война за управляващите в Англия прецизирането на политическите приоритети се налага от осъзнаването, че триумфът на националния дух е дошъл заедно с катастрофа за мощта на Британската империя, изчерпване на една трета от националното богатство и огромен дълг към Америка. За правителствата през 50-те и 60-те години става все по-трудно да избират между запазването на социалната държава и поддържане на стратегическо предимство навън. Международните ангажименти на Великобритания се оказват твърде много за отънелите държавни финанси. Още през февруари 1947 г. икономически съображения принуждават Великобритания да се откаже

от намеса в Гърция за потушаване на гражданската война там, за която Форин офис подозира, че е инспирирана от комунистически елементи, и прехвърля върху САЩ задачата да се даде отпор на комунизма на Балканите. Тази инициатива довежда американска намеса на Балканите, за да се пресече заплахата „цялата територия от Гърция до Индия да попадне в ръцете на комунизма“. С доктрината Труман САЩ отговарят на нуждата да се ограничи Съветския съюз в Европа и на Балканите, задача, вече непосилна за Великобритания. Президентът Труман апелира за незабавна намеса на САЩ в Гърция, отъждествявайки силните религиозни чувства на вярващите американци с тяхното разбиране за национален дълг: „...защото светът е разделен между свободни и поробени народи и, колкото и да се уповаваме на Господ, там където Той е отречен от толкова много, трябва да се уповаваме на себе си“ (Caute, 1978:30-31).

В този хронотоп България се оказва важна тема както за Великобритания, така и за САЩ. България е важен елемент от културния конструкт на Студената война – двуполюсната визия за света, която удобно свива възможните опции за тълкуване на социалния ред, отклонява вниманието от напрежението в Англия между амбициозните планове на социалната държава и външнополитическа слабост, обосновава нуждата от англо-американско сътрудничество и подготвя трайното присъствие на САЩ в Европа.

България е визирана като елемент от обединения Изток, плод на експанзионистичната политика на Съветския съюз. Визуализирането на България в нейната неизменна и привидно естествена фиксираност в „единния Изток“ функционира в полза на изграждането на американския социален консенсус и водаческата роля на САЩ във външнополитически план. Независимо от идентификацията на България като периферен, външен за англо-американската политика субект, страната ще бъде трактувана в английски и американски публикации последователно или като *коварен съглашател и последовател* или като *безпомощна пионка-жертва* на международния враг.

3.3.2. Пътеписи за България (1945-1989)

През 1947г. Харълд Артър Лермън публикува *Russia's Europe*. Изграждането на образа на България тръгва от очакванията – умерени, с признание за прогресивност, но с резерви. С разгръщането на текста признанието за личностни и общностни заслуги става по-охотно, за сметка на това съдбата на отделния човек в българското общество става все по-несигурна, заплашвана от терористичните похвати на авторитарната държава или от недомислици в стопанската политика, в дъното на които стои подчиняването на

България на съветските интереси. Равносметката е, че България е визирана като жертва на съветската експанзия. Това, че страната сама ускорява този процес заради сантиментална привързаност към руските освободители, превръща наратива за послушния съветски сателит в поучителна история.

През 1949 г. лондонското издателство Sampson Low издава пътеписа на Морган Филипс Прайс *Through the Iron-Laced Curtain: A Record of a Journey through the Balkans in 1946*. Политическата принадлежност на България е основен фрейм, в който е изграден наративът за срещите на Прайс с българи. Пътеписът на Морган Филипс Прайс е легитимиращ наратив, който препотвърждава и реконтекстуализира ангажимента на Великобритания към спазването на принципите на свободата в България, но и валидира правото на Великобритания да заеме изчаквателна позиция там, където геополитическите ѝ интереси не позволяват пряка намеса или където се приписва наличие на вътрешни сили за съпротива срещу тоталитарния режим. Неслучайно в образа на България от пътеписа на Прайс доминира селското начало – в плодородната земя на „стара България“, в разсъдливостта, премерената реч, любознателността на селянина. Нито селянинът, нито активно съпротивляващият се интелектуалец са пасивни жертви на тоталитарната машина. Те са визирани като съзидатели на новия ред в страната, защитници на демократичните принципи и, в крайна сметка, са онази здрава част на обществото, сред която престижът на Великобритания е гарантиран.

Пример за репрезентация на България около доминантата „*потискаща униформеност*“ откриваме в пътеписа, озаглавен *No Facilities for Women* („Без удобства за жени“), на американската авторка Шарлът Ибнър. Ибнър е в България, защото „българите раздават визи на всички чужди кореспонденти, желаещи да присъстват на съдебния процес за държавна измяна срещу Никола Петков“. В наблюденията си от България обаче тя избира да премести фокуса от погазването на справедливостта в българския съд към общата морална деградация на българското общество и я открива в дълбоко подозрителните практики на ударничеството, в неестественото обществено положение на работещата жена, във фалшивия ентузиазъм на младежките бригади.

Мотивът за потискащата униформеност е заложен и в пътеписа *Bulgarian Background* (1961) от Бърнард Нюмън. В описанията на контактите с местните хора липсва индивидуализация, срещите са деперсонализирани, сведени до получаване на неособено ефикасно обслужване, обмен на информация или дискусия за предимствата и недостатъците на двата строя, при което неизменно пътешественикът разбива илюзиите

на местните. Неназованият българин се превръща в метонимия за цялото българско общество, видяно в единственото измерение на пропагандата на социалистическите ценности.

Пример за контрадискурсивен подход към изграждането на образа на България ни дава пътеписът *Heroes and Roses* (1965) от Арнолд Хаскел. Образът на българското се изгражда чрез представяне на акцентите в българския социалистически национален наратив и аргументиране на тяхната познавателна значимост. Текстостроителната стратегия залага на декларативност. Изведени са смислови акценти – дисциплина, изящество, ведрост. Други обобщения са връзката между поколенията, уважението към възрастните. Там, където авторът се опасява от обвинения в едностранчивост, има позоваване на авторитет – оценките на местния. Хаскел постига тезисно изграждане на образа на българското. На добре известни в родината социални факти, Хаскел противопоставя социални факти от света на „чуждото“. С това обаче „чуждото“/българското не придобива убедителност, защото липсва индивидуализация. Българското общество е представено изцяло в неговата колективност, масовост. Това ни връща към доминиращия мотив за униформеност, макар и с една съществена разлика – при Арнолд Хаскел тази униформеност е жизнерадостна.

През 1972 г. издателството *Barrie & Jenkins* публикува пътеписа на Джон Хигинс *Travels in the Balkans*. Текстът се отличава от пътеписите от 1950-те и 1960-те (фактологични, статистически, тезисни), защото личи превес на индивидуалното възприятие, предадено със стремеж към художествен изказ. Освен с коментара си за българските духовни места пътеписът на Хигинс внася и друга интересна тема – за *променящото се българско общество*. Основното внушение е, че България крие изключителни находки на удивителни места и хора, но само ако си пътешественик-ентузиаст, човек с вкус, познания и култура и не се отказваш да ги търсиш. Конвойният манталитет и в туризма и при местните хора е обект на критика.

Пътеписът *Curtain Calls: Travels in Albania, Romania and Bulgaria* с автор Лесли Гарднър, е публикуван от *Gerald Duckworth & Co.* през 1976 г. Образът на България се изгражда около неочаквани обрати: страшното става смешно, а глупавото – смислено. Текстът е намерен да разбива предразсъдъци и авторът показва, че е готов да се освободи от собствените си такива чрез средствата на самоиронията. Експресивният език насочва вниманието към авторската персона, възприятия, оценки и наред с това към

индивидуално специфичното в българската реалност. Резултатът от това представяне е утвърждаване на релевантността на българското в голямата картина на живота.

Нишките на „българската тема“ в американското публично пространство намират място в пътеписа *Stealing from a Deep Place* на Брайън Хол, публикуван през 1988 г. Срещите с българското въвеждат темата за невъзможната изява на предприемчивост в ограниченията на социалистическото общество, темата за престъпността, която процъфтява във взаимодействие с държавата, за превъзходството на западната материална култура и техническата изостаналост на България, за „умиращата“ православна църква, превърната в държавна туристическа атракция. Текстолингвистичната реализация залага на похвати на изобразяване, които дистанцират пишещия субект/пътешественик от „другия“ – контраст, изграждане на паралелен разказ, профанизация.

Можем да **обобщим**, че в англоезичната пътеписна продукция, описваща България между 1945 и 1989 г., се забелязват няколко особености:

България трайно се концептуализира като елемент от Източния блок, „единния Изток“, заплашващ западния начин на живот. Устойчивото натоварване на нейния образ със смисъла на „другост“ преминава през няколко етапа:

- отричане на разумност на практиките в българското пространство
- проблематизиране на моралните аспекти на българските практики
- проблематизиране на достъпността на българското пространство
- анулиране на възможностите за включване на българите във вътрешната група на пишещия

Концептуализацията на България като „друг“ се постига в пътеписа чрез текстоизграждащи стратегии на девалоризация: тривиализация, пародиране, травестиране на стойностите, дефамилиаризиране на познатото. Одругостяването на България в пътеписа е особено силно в периода 1950-1960 г. – времето на най-дълбоко противопоставяне между Изтока и Запада. Одругостяването на България е елемент от дискурса на междублоковото противопоставяне и следва да бъде по-слабо изявено в периода на разведряване.

Това се потвърждава от пътеписната продукция за България през 1960-те и 1970-те. В изграждането на образа на България през този период е видно зараждането на контрадискурс, проявяващ се във валоризиране на българското чрез признаване или приписване на стойност. Областите, в които българското печели признание, са релевантни за авторовата родна среда и актуалните теми на нейния публичен дневен ред. С образ, обрисован с репертоара на контрадискурса, България е приобщена към вътрешната група на пишещия, например английската левица (според Арнълд Хаскъл), образованата английска средна класа (според Джон Хигинс) или цялото човечество (според Лесли Гарднър).

Забелязва се, че атрибуциите „комунистически“ и „сателит“ към „България“ или казват всичко или нищо не казват. Тази вариантност на смислите е породена от вариращите означителни практики, а те от своя страна – от борбата между дискурсите за запазване или субверсиране на социалния ред.

3.4. България след прехода (1990-2017): борба за завръщане (на балканисткия и източноевропейския дискурс)

3.4.1. Обществено-политически контекст

Макар и дошъл на крилата на надеждата, в България преходът към пазарно стопанство скоро добива мрачни очертания: икономически колапс, хиперинфлация, безработица, разпадаща се инфраструктура, екологична криза, социално напрежение. Западът обещава помощ, но оскъдна и обвързана с изисквания. Реквизитите, изисквани срещу обещанията за помощ, се превръщат в неизменна част от взаимоотношенията на България със Запада и при кандидатстването на страната за членство в Европейския съюз. В британските медии след първоначалната еуфория от 1989 г. бившите социалистически страни изобщо (и България в частност) бързо са преформулирани като неуправляема маса от престъпни групировки, трафиканти, мутри, които заплашват западната стабилност. Фактът, че тази нашественическа образност се проектира не върху държавни структури, а върху граждани, говори, че доскорошното разделение в Европа от „Желязната завеса“ се е разширило до вътрешно присъща цивилизационна разломна линия между Запада и Изтока.

В британската преса в периода 2007-2014 г. България най-често се споменава в контекста на темата „миграция“. Образът на България е метафорично концептуализиран като *заплаха* и *природно бедствие*. Страната е представена като опасна напаст, застрашаваща

осигурителната система на Великобритания. Друга концептуализация представя страната като *неуютен дом*, чиито обитатели се опитват да го напуснат. България е представяна и като *най-бедния член* в европейското семейство, а властта като безсилен пленник на организираната престъпност.

3.4.2. Пътеписи за България (1990-2017)

Пътеписът на Ричард Басет, озаглавен *Balkan Hours: Travels in the Other Europe*, е издаден от Джон Мъри през 1990. Основният тематичен акцент на текста за България е *традицията* и тя присъства в препратки към несвързани едно с друго обстоятелства: традицията на Таймс в добрата и пламенна журналистика, ентузиазма на Джеймс Баучър към българските традиции, традиционното почитане от българина места, почитането на нови комунистически светини от българите, традиционното отношение на българите към турското малцинство (политиката на асимилация), традиционните практики на българските служби за охрана, които по традиция смятат чуждия кореспондент за шпионин, традиционните кървави методи в политиката (Георги Марков, Стефан Стамболов), традиционното послушание на индивида и т.н. Резултатът от това акцентирание на традицията е, че България отново е вкарана в образа на място, където времето е спряло – характерният фрейм от Студената война.

Death of the Dark Hero (1990) от Дейвид Селбърн, издаден от Jonathan Cape, целенасочено търси отговор на въпроса за причините, довели до разпадането на социализма. Авторът вижда себе си като непряк участник в нещо, което определя като „ранната фаза на революционен процес“. Процесът е наблюдаван и описан не в мащабите на общностното, а в проявлението му в персоналното. Фокусирането на репрезентацията върху персоналното позволява изграждане на тълкувателна рамка чрез използването на богат набор от художествени средства. Иронията присъства в авторския коментар на главните действащи лица. Описвайки драматичната борба за оцеляване на отиващото си старо, Селбърн насочва към вътрешната раздвоеност между властническите инстинкти на управляващите и липсата на почтеност при назоваването на проблемите като същинска причина за рухването на Източния блок.

В *Neither Here Nor There*, издание на Martin Secker & Warburg 1991, Бил Брайсън описва престоя си в София в началото на прехода. Пътеписът има сложна структура, вплитаща в едно спомени от пътуване в България през 1973 г. и впечатления от настоящото пътуване – България през 1990 г. Брайсън извежда парадокса до художествено средство

за достигане на мащабен извод: България е живата мечта на един американски пътешественик заради нямането. Така пътеписът на Брайсън в частта си за България не се случва от само себе си като разказ за пътуване/престой, а е целенасочена реализация на авторовото намерение да покаже България като място, незасегнато от глобализацията, хранилище на малкото останала „другост“, което дава мярка за осмисляне на човешкия опит.

Lambada Country (1992) е пътепис от Джайлс Уитъл, журналист, кореспондент на Таймс в Русия и в САЩ. Поредица от срещи с българи е замислена да разсее съмненията около „революцията“, като свърже делото с протагонистите на промяната и му придаде достоверност. Това е постигнато с представяне на преки участници в събитията и техните оценки. Виолет Цеков, сценарист на филма „Дишай“, разказва за създаването на филма около демонстрации срещу обгазяването на Русе. Освен като политическа кауза екологията присъства под различни тематични модификации в пътеписа. Една от тях е описанието на пейзажа, който придобива символност като образ българското пространство, в което социалната енергия се лута без посока малко след разпадането на Източния блок.

Особено внимание заслужава *Exit into history: a journey through the new Eastern Europe* от Ева Хофман. Пътеписът е публикуван през 1993 г. от Heinemann. Освен сюжета като средство за представяне на еволюиращото отношение наблюдаващ-наблюдаван Хофман използва и позоваване на други пътеписи. Посочва се паралел между изграденото авторово отношение към България и отношението към Югославия на Ребека Уест в класическия балкански пътепис *Grey Falcon, Black Lamb*. Подобно на Дейвид Селбърн Ева Хофман локализира епицентъра на промените вътре в самата България, в изчерпаността на статуквото и правото или задължението на обществото да направи морален избор за неговото премахване. За разлика от оценката на Дейвид Селбърн, мнението на Ева Хофман е, че българите са разчистили моралните си дилеми в новото време. Те правят осъзнат избор за своето бъдеще с цената на материални лишения, конфронтация с близки, обмисляне на емиграция и др.

През 1993 г. излиза още един знаков пътепис от американски автор - *Balkan Ghosts* от Робърт Каплан. Каплан има сложна задача. През 1993 г. бившата социалистическа България не може да остане в света на сенките от своето минало. Тя трябва да бъде приобщена в семейството на демократичните общества. Каплан намира начин да извади на светло призраците на миналото и едновременно с това да ги омаловажи. Това се

постига, като на българското минало се приписва нова каузалност, обвързана със сложното преплитане на съдбите на балканските народи. Ако в пътеписите от последните години на Студената война, политиката и битието на България като социалистическа страна бяха първите/готовите обяснения за състоянието на материалната и духовна култура, след края на Студената война постепенно културата и балканския характер на България започват да се привеждат като обяснение за състоянието на политиката и икономиката.

Робърт Каплан ще се върне към тези теми и през 2000 г. в пътеписа си *Eastward to Tartary*. Доминира образът на България като бойно поле. „Американските и руските ценности в Източна Европа все още бяха във война ... България беше болезнена, макар и малка точка на това бойно поле“ (Kaplan, 1993:76).

Пътеписът *New Europe* (2007) от Майкъл Пейлин описва България малко преди присъединяването ѝ към Европейския съюз. Текстът е изложен като дневник на автора, воден по време на заснемането на телевизионното предаване *Around the World in Eighty Days*. Авторът последователно се придържа към ролята си на външен наблюдател, няма предварителни познания за обекта на наблюденията и го подчертава в хода на разказа. Това реализира стратегия за изграждане на близост с читателската аудитория, но го дистанцира от наблюдаваното.

В периода между 2010 и 2017 г. излизат пътеписи, чието основно внушение е *носталгия* по отминали времена. Такива текстове са *The Broken Road: from the Iron Gates to Constantinople* от Патрик Лий Фърмор е публикуван през 2013 г. и *Walking the Woods and the Water* с автор Ник Хънт. В текста на Ник Хънт българският пейзаж е белязан от *разрушението*, в него съжителстват *непредвидими съчетания*, съседства, контрасти и конфликти между образите. Появява се мотивът за *изгубената невинност* на един отминал свят, старата България, която Патрик Лий Фермор е имал щастието да види.

Смислово и оценъчно пътеписът на Ник Хънт е по-близък до пътеписите за България от началото на ХХ в. отколкото до тези от началото на ХХІ в. Този текст конструира българското в духа на британския хегемонен дискурс на балканизма, но добавя нови мотиви: България е пространство, което трябва да бъде не изучавано в дълбочина, а *дисциплинирано или преодолявано*. Балканистският дискурс с неговите утвърдени мотиви се възражда в пътеписа на Ник Хънт, парадоксално, за да опише България, като част от Европа.

Пътеписът *The cyclist who went out in the cold: Adventures along the Iron curtain trail* (2017) от Тим Мур извежда на преден план образи от миналото и събужда дискурса на междублоковото противопоставяне от времето на Студената война. Залагайки на *натурализация* и *драматизация*, текстът цели да произведе изначална „истина“ за това пространство – трудно за преодоляване, носещо стигмата на близкото минало, проблематично даже и в новата европейска реалност. В идеологически план зад утвърждаването на общочовешки ценности, чийто носител тук е авторът-пътеписец, текстът легитимира наложилото се подозрение към културата и практиките на българското пространство.

Можем да **обобщим**, че повечето от пътеписите, публикувани между 1990 и 2017 г., обхващат широки турове из бившите социалистически страни. С нововъзврънатата си политическа автономност България печели видимост като туристическа и пътешественическа дестинация. Западният свят е заинтригуван, промяната от социализъм към демокрация е безпрецедентна в историята.

Мотивите за написването и публикуването на пътеписите са различни:

- да се съживят спомени за някогашни културни връзки с тази част от света
- да се удостовери същността и мащаба на събитията,
- да се прогнозира бъдещи развития в региона
- да бъдат описани главните действащи лица
- да се предложи тълкуване на събитията
- да се разгърне описание на авторовата чувствителност

В съдържателен план пътеписите се обединяват около няколко водещи линии: *памет за миналото, реформа и криза*.

Паметта за миналото извежда на преден план :

- Припомняне на вината на старата власт (в пътеписите на Басет, Селбърн, Каплан, Мур).
- Подозрителност към настоящата власт, обвинения в двойственост (Селбърн)
- Тревожност за бъдещето на България (Басет, Каплан, Джойя, Търлоу)

- Носталгия по миналото (Фърмор)

Концептуализацията на България като *реформиращо се място* дава начало на:

- Изтъкване на личностите на прехода - реформатори, апаратчици, обикновени хора (Селбърн, Хофман, Джойа, Каплан, Уитъл).
- Персонализация на движещите сили в българското общество в миналото и настоящето (Селбърн, Хофман, Уитъл, Каплан, Фърмор).
- Акцентиране динамиката на българския преход чрез фокус върху неговата нееднозначност (Селбърн), енергия (Хофман), стихийност (Брайсън), неуправляемост (Уитъл, Каплан).

Доминиращата тема за *кризата* в българското пространство е изведена в няколко нишки:

- Като недостиг, липса на потребителски стоки и култура (Брайсън);
- Като криза на доверие към структурите на властта (Селбърн);
- Като социална катастрофа (Брайсън, Пейлин, Джойа);
- Като екологична катастрофа (Уитъл, Хънт);
- Като криза на ценностите (Каплан, Гудуин, Хънт);
- Като терен за преодоляване и изпитание на силите (Гудуин, Хънт);
- Като бойно поле, на което се сблъскват властта и престъпният свят (Каплан);
- Като бойно поле, на което се сблъскват геополитически гиганти (Каплан).

Изводи по трета глава

Съотнасянето на пътеписите, обрисоващи България, с историческия контекст на тяхното създаване и рецепция очертава дискурсивни трансформации в образа на България, съвпадащи с динамиката на историческите процеси.

През периода **1900-1919** г. България е тема, която вълнува британското и американско общество, както можем да съдим от публичните изказвания на държавни лидери и публични интелектуалци, насочващи общественото мнение. Британските печатни медии, действащи като рупор на общественото мнение, тиражират референции към България,

обвързани предимно със семантиката на „безчинства“ и „размирици“. Американските печатни медии от своя страна дават превес на референциите към България в контекста на „доблест, героизъм“ и „модерен напредък“. Тематизирането на България и обвързването ѝ с оценъчно говорене прелива от публичния дискурс в англоезичната пътеписна продукция от началото на ХХ в. Пътеписите приписват на България различни, взаимно отричащи се идентичности. От една страна тя е маргинален, а от друга страна – централен социален актьор. България, представена като родина на поборници за свобода, аргументира проявите на филантропия, благотворителност, застъпничество от страна на британската и американска либерална мисъл. България, представена като отсъствие (на памет, на личности), аргументира със задна дата консервативни политики в неин ущърб. България, представена като пространство на политически, идеен и трудов кипнеж, аргументира търсене на сътрудничество или разгръщане на външно влияние на нейната територия.

В периода между двете световни войни големите теми, вълнуващи западното общество, са тревогата от развитието на глобалната модерност и споменът за войната. България присъства в американското медийно пространство предимно с концептуализации около „бедност“ и „война“, а в британското медийно пространство – с концептуализации около „война“, „бедност“, но и „култура“. При пренасянето на тази интерпретативна рамка на българското в британския пътепис за България от този период се проявяват текстоизграждащи стратегии, които пренареждат йерархията в културната карта на Европа, маркирайки с положителен знак европейската периферия, изостаналостта, а с отрицателен знак – модерното западно общество. Това не се потвърждава в пътеписи от американски автори, където фокусът върху бедността и слабата власт в България алармира за опасност от нова война, чийто източник ще бъдат отново Балканите.

В периода 1945-1989 г. България трайно се концептуализира като елемент от Източния блок, плод на експанзионистичната политика на Съветския съюз, заплашващ западния начин на живот. България е важен елемент от културния конструкт на Студената война, създаден от основополагащи документи на американската външна политика, целящ създаването на консенсус в западните общества, отклоняващ вниманието от външнополитическата слабост на Великобритания и обосноваващ нуждата от англо-американско сътрудничество и трайно присъствие на САЩ в Европа. България е рамкирана в английски и американски публикации или като коварен съглашател и

последовател или като безпомощна пионка-жертва на международния враг. Тази рамка е пренесена и в пътеписната продукция от този период, но с редица вариации, като отслабването и засилването на обозначителния потенциал на атрибутите „communist“ и „satellite“ е в зависимост от периодите на обостряне на взаимоотношенията между Изтока и Запада (1945-1965 и 1979-1989) и разведряването от края на 1960-те до края на 1970-те.

Пътеписите от **последния разглеждан период (1990-2017)** също заимстват от концептуализациите на българското в англо-американския публичен дискурс, в който бинарната опозиция Изток-Запад от дискурса на Студената война сега се измества към Европа-Балкани, открояваща разликите между бившите социалистически страни и „стара Европа“. В пътеписната продукция тази опозиция се реанимира винаги, когато трябва да се изтъкне „цивилизационна другост“ и оттук – нужда от контрол, дисциплиниране, поставяне на условия за приобщаването на България към европейските структури. Източноевропейският дискурс обаче е също жив. Той се откроява в съдържателните аспекти на пътеписите, следващи водещите линии „памет за миналото“, „реформа“ и „криза“. Лайтмотивът „памет за миналото“ се реализира чрез припомняне вината на старата власт, подозрителност към настоящата власт, носталгия по миналото. Концептуализацията на България като реформиращо се място извежда на преден план персонализация на движещите сили в българското общество в миналото и настоящето и акцентирание на динамиката на обществения живот с описание на неговата нееднозначност, неуправляемост и стихийност. Най-продуктивен е лайтмотивът „криза“, който присъства в концептуализацията на българското като пространство на сблъсък – конфликт между цивилизованост и нецивилизованост, социална катастрофа, екологична катастрофа, сблъсък на геополитически интереси, сблъсък на ценностни системи.

Можем да заключим, че в различни исторически моменти пътеписният дискурс за България акцентира определени концептуализации на българското, като същевременно потиска други. Американските издателства и автори лансират определен, контекстово-зависим образ на българското в пътеписа, нерядко напълно противоположен на образа, тиражиран от британското културно производство. Навсякъде в изследването този извод се подкрепя от прилагането на принципа на историчност при анализа на съдържанието и езиковата реализация на пътеписни текстове, публикувани през целия период 1900-2017 г., и обвързването им с темите от англо-американския публичен дискурс.

IV. Резултати и изводи на изследването

Проследяването на дискурсивното конструиране на образа на България в англоезични пътеписи, публикувани в периода 1900-2017 г., беше извършено в изследователската рамка на теорията на репрезентацията. Образът на България беше разгледан като знак с плаващо означение. Беше установено, че концептуализацията на България се мени в широки граници, като преходите от едно към друго означение съвпадат с преломни моменти от взаимоотношенията на България с англоезичния свят, при това с характерна британска или американска специфика.

Беше установено, че в различни периоди и при различна авторова нагласа образът на България има различни означения:

1900-1919 – „земя на кипеж“, „родина на поборници за свобода“, „отсъствие на памет и личности“;

1920-1939 – „уникална бедност“, „уникална култура“, „място на духовно проглеждане“

1945-1989 – „коварен съглашател на врага“, „жертва на врага“, „място, където времето е спряло“

1990-2017 – „заплаха и природно бедствие“, „неуютен дом“, „уникална бедност“.

Поставянето на този образ в по-широк контекст – политически, геополитически, икономически, социален, културен и т.н. беше извършено чрез проследяване на присъствието на темата „България“ в англо-американското публично пространство и медийните референции към България. Очерта се синхрон и обвързаност на тематизирането в пътеписа с медийните реакции по темата.

Доказахме, че пътеписите са част от цикличен процес на оформяне на външно обществено мнение за България, който тръгва от дефиниторите на публичния дискурс – политическия елит, публичните интелектуалци. След това този процес се подема от медиите, като тук са разгледани количественият и качествен принос на англо-американския периодичен печат по темата „България“. Накрая в този процес се присъединява пътеписната продукция чрез усилията на автор и издател, като прибавя стойност към медийната картина на света чрез личен разказ за среща с българското, който превежда на образен език за „човека от улицата“ проблемите на съвременното, обгледани в българското пространство. Включването на пътеписа в този цикличен

процес валидира политиките на външния свят към България на най-близкото до ежедневното ниво.

Изследвахме политиката и практиката на по-значими издателства на пътеписи в Англия и Америка. Направен беше опит за оценка на дела на пътеписи в издателската дейност и на мотивите, с които издателствата се насочват към пътеписи за България. Установи се, че до голяма степен издателствата се ръководят от „хабитуса“ на издателската гилдия, демонстрирайки възприемчивост към широко споделяни нагласи, но успехът им в пътеписното книгоиздаване е резултат също и от реализация на личните интереси и предпочитания на издателите или от развиването на иновативна стратегия. България присъства като тема в пътеписното книгоиздаване, защото в даден исторически момент тя стои в периметъра на груповите интереси, които издателствата припознават като свои. Изборът на трактовка зависи от очакванията за успех на една или друга издателска стратегия.

Анализът на съдържанието на избрани пътеписи очерта следната картина в пътеписното изграждане на образа на България:

Пътеписите в периода 1900-1919 г. чертаят културните проекции на западния интервенционизъм и либерален ангажимент към България. Пътеписите приписват на България различни, взаимно отричащи се идентичности. От една страна тя е маргинален, а от друга страна – централен социален актьор. България, представена като родина на поборници за свобода, аргументира проявите на филантропия, благотворителност, застъпничество от страна на британската и американска либерална мисъл. България, представена като отсъствие (на памет, на личности), аргументира със задна дата консервативни политики в неин ущърб. България, представена като пространство на политически, идеен и трудов кипеж, аргументира търсене на сътрудничество или разгръщане на външно влияние на нейната територия.

Между двете световни войни британските и американски пътеписи експериментират с импресионистично и аналитично изграждане на образ на България, съзвучен с големите теми, вълнуващи западното общество – тревогата от развитието на глобалната модерност и споменът за войната. Пътеписите от британски автори изграждат образ на България като „жива стара култура“, „извънвремие“, „общочовешка ценност“. Те пренареждат йерархията в културната карта на Европа, маркирайки с положителен знак европейската периферия, изостаналостта, а с

отрицателен знак – модерното западно общество. Пътеписите от американски автори акцентират върху бедността и слабата власт в България, алармирайки за опасност от нова война, чийто източник ще бъдат отново Балканите. И двете означения са свързани с тревожност от развитието на глобалната модерност.

В годините на Студената война пътеписът предлага вариации в портретуването на България, с много контекстови нюанси, независимо от устойчивата концептуализация като „комунистическа страна“, „съветски сателит“, „място, където времето е спряло“. Обозначена като елемент на единния Изток, България има своя роля в изграждането на консенсус в обединения Запад. В началото на периода тя е рамкирана в английски и американски публикации или като коварен съглашател и последовател или като безпомощна пионка-жертва на международния враг. Периодът на разведряване съвпада с навлизането на контрадискурс, който въвежда нови теми като модернизацията на българския начин на живот, изместването на конвойния манталитет и появата на впечатляващи качества у социалистическия човек – черти на образа, които валоризират България и я приобщават към авторовото родно общество.

Пътеписите за България след прехода (1990-2017) са белязани от борба за завръщане на балканисткия и източноевропейския дискурс. В западния публичен дискурс бившите съветски сателити са преформулирани в „нации-затворници на Изтока“, които трябва да бъдат приобщени към демократичния свят, а след задълбочаването на кризата на прехода следва ново преформулиране като район на политическа нестабилност, което изважда на преден план опозицията Европа-Балкани, утвърдена в балканисткия дискурс от началото на ХХ в. Съвместното функциониране на балканисткия и източноевропейския дискурс в пътеписа изгражда образ на България, белязан от „цивилизационна другост“, и подсказва нужда от контрол, дисциплиниране, поставяне на условия за приобщаването на България към европейските структури. В евроатлантическата ера пътеписът изгражда образ на България, заимствайки значителни рамки от публичния дискурс, например „природна енергия“, „апокалипсис“, „памет за вина“, „неуютен дом“, „гранично място“, „тест за издръжливост“ и др. Тези концептуални рамки връщат символното репрезентиране на България към началото на ХХ в. за целите на западното интервенционистко влияние в България.

Можем да заключим, че в пътеписите за България репрезентацията на обекта не е постъпателно прогресивна във времето, а циклична.

Обяснение за тази цикличност може да се търси в извеждане на аналогия между разпадането на Съветския блок в края на XX в. и разпадането на Османската империя един век по-рано. В началото на XX в. никой не поставя под съмнение нуждата от охрана и укрепване на югоизточната граница на Европа. Балканистките репрезентации на българска „изостаналост“ и „бруталност“ легитимират нужда от пряка цивилизационна британска намеса. Обратно, репрезентациите на българска прогресивност легитимират разпознаването на съюзник на Британската империя в лицето на България на Балканите. Аналогично, след разпадането на Съветския блок никой не поставя под съмнение нуждата от стабилизиране и охрана на източната граница на Европа. Сега вече приобщаващата и съхраняваща структура е Европейският съюз, но интегрирането в него е дълъг процес на доказване на годност за членство. Отново на ход са отхвърлящите балканистки репрезентации, акцентиращи българската „граничност“, „чуждост“, „непознатост“. Те легитимират първоначалните ограничения за движение на работна ръка от България към Западна Европа, нещо което е основно право на работещите в старите страни-членки; легитимират практиките на външен контрол на охраната на българските граници, превръщайки България в буферна зона на „Крепост Европа“; легитимират протекционистки политики срещу допускането на конкурентни селскостопански продукти от България на европейския пазар, с което убиват българското земеделие; легитимират визовия режим за пътувания на българи към САЩ, легитимират въобще западния патронаж на българския стопански живот, налагайки субординиран статус и изземвайки българската агентивност.

Анализът на всички разгледани тук англоезични пътеписи за България показва устойчиво присъствие на геополитически теми, от взаимоотношенията между Британската империя и България, налагането на американско влияние в Европа, междублоковото противопоставяне, разпадането на Източния блок до разширяването на Европейския съюз. Изследването показва как пътеписният дискурс тиражира образи на пространството (в частност на българското пространство), утвърдени в глобалната социалнополитическа практика, като с това реконституира на най-близко до гражданите ниво концепциите на традиционната геополитика и има принос към задаването на рамка за спазването на световен ред.

Познаването на спецификите в конструирането на образа на българското в англоезичната пътеписна литература е възможна начална стъпка в целенасочените усилия за изграждане на подобаващ имидж на България.

V. Приноси на дисертационния труд

1. Теоретични приноси

1. Публицистичният жанр пътепис е разгледан като форма за конструиране на медийна реалност основно чрез средствата на историческия дискурсивен анализ. В медийните изследвания традиционният подход към изследването на медийното съдържание е контент-анализът. Представеното изследване също анализира съдържанието на пътеписи, но в тяхната съотнесеност към мрежа от текстове, притежаващи тематични и структурни сходства, в които е проследим утвърден дискурс по дадена тема в определен момент. Изследването допринася за налагане на по-широка рамка за анализ на медийното послание в сравнение с контент-анализа.
2. Пътеписът като медиен продукт е представен в тясна връзка със социалния контекст на неговото възникване. Контекстуализацията допринася за анализ на латентните значения на медийното послание, както и за алтернативни начини на неговото възприемане.

2. Научно-приложни приноси

1. Това е първото изследване в научната литература, в което е представен образът на България в англоезичните пътеписи в посочения период (1900-2017 г.). Изследването се основава върху корпус от неизследван досега в тези параметри материал. Бидейки непознати за българската масова и специализирана аудитория, разглежданите текстове не са получили дължимото внимание като медийни канали за конструиране на образа на България чрез изграждане на обществено мнение.
2. Като обща рамка на анализа на съдържанието и езиковата реализация на пътеписите за България изследването представя обстоен преглед на британската и американска периодика и издателска историография. Архивните материали са използвани, за да се открият пресечните точки между тематизирането на България в пътеписи и в периодични издания, както и да се обвърже публикуването на пътеписи с конкретна издателска стратегия. Изследването допринася за преодоляване на забравата на медийни продукти, съхраняващи потенциал за осмисляне на историята на медиите.
3. Изследването допринася за осветляването на популярната англоезична литература като канал за културно влияние чрез налагане на привилегирован прочит на

националната и етническа идентичност и доказва, че идентичностите са социални конструкции и трябва да се отнасяме с резерви към всеки опит национални или етнически идентичности да бъдат фиксирани в доминираща или субординирана позиция на социално взаимодействие.

4. Изследването допринася за иновативна интерпретация на пътеписа като политически текст. Макар и да изглежда като единичен акт на комуникация, пътеписът се изгражда около еволюиращи нагласи и убеждения, споделяни от социални групи. Многото лица, с които България достига до англоезичната публика, са натоварени не само с авторовите наблюдения, но и с издателските планове и читателските очаквания. Пътеписът е политически текст заради огромния си капацитет да твори образи, а с това и идентичности, които се борят за своите интереси в полето на властта.

Списък с публикациите на автора по темата на дисертацията

1. Бойчева, М. (2019). България мимоходом: старата и новата България в пътеписите на Патрик Лий Фърмор и Ник Хънт. Научни трудове на УНСС, (4), 173-188. <https://unwe-research-papers.org/bg/journalissues/article/10133>
2. Бойчева, М. (2023) „Англоезичният пътепис за България в зората на ХХ в.: създател на образи и медиатор на идентичности“ в „Професионално образование“ 25/2023 №4, 327-338. Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“.
3. Бойчева, М. (2023) „Текстуализираната българска реалност в американски пътеписи от 1980-те и 1990-те години на ХХ в. Медии и обществени комуникации, 2023, брой 54. <https://media-journal.info/?p=item&aid=459>
4. Boycheva, M. (2023). Potentialities of Using Travelogues as a Resource in the ESP Classroom. Yearbook of UNWE, (2), 145-154. <https://www.unwe.bg/doi/yearbook/2023.2/YB.2023.2.10.pdf>

Библиография

Бойчева, Снежана (2021) *Свое и чуждо в един многолик свят. Интеркултурност и „образование“*. (Шумен Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“).

Борисова, Евдокия (2007). *Жанрове в медиите*. (Шумен Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“).

Бурдийо, Пиер (1999/2012). *Една консервативна революция в книгоиздаването*. В „Полета на духа“. (София: Изток-Запад).

Величков, Александър (2001) *Рубин Хенри Маркъм и България в Исторически преглед 2001/1-2:129-162*.

Димитров, Илчо (1996) *Англия и България 1938 – 1941*. 2. (София: УИ „Св. Климент Охридски“).

Димитрова, Кристина (2015) *Ефирни песни и тайни служби* (София: Колибри).

Добрева, Елка и Ивелина Савова (1994). *Проблеми на изграждането на текста* (Шумен: Издателство „Глаукс“).

Добрева, Елка (2011) *Аспекти на масмедийната реалност* (Велико Търново: Фабер).

Ефремов, Ефрем (2021). *Журналистическото редактиране*. (Велико Търново: Фабер).

Ефтимова, Андреана (2014). *Медиен език и стил* (София УИ “Св. Климент Охридски“).

Монова, Тотка (1999) *Медиатекстът* (София: Парадокс).

Параскевов, Васил (2011) *България и Великобритания преди и в началото на Студената война* (Унив.изд. „Епископ Константин Преславски“).

Петев, Тодор (2004) *Теории за масовата комуникация* (СУ „Климент Охридски“).

Петров, Милко (1988). *Публицистиката: история, специфика, жанрове* (София: ВМЕИ).

Петров, Милко (2010) *Америка – Социалният тропик* (София: Сиела).

Пундев, Марин (1996) *България, Америка, Русия* (Издателство Весела Люцканова, София).

Стойков, Любомир (2006) *Култура и медии* (София УИ „Св. Климент Охридски“).

Христов, Ивайло (2011) *Българинът в глобалния свят* (София Издателска къща „Зов“).

Barthes, Roland, (1972) *Mythologies*, trans. Annette Lavers (London: Jonathan Cape).

Bassett, Richard, (1990) *Balkan Hours: Travels in the Other Europe* (London: John Murray).

- Bell, Bill (2020) *The Market for Travel Writing* in Handbook of British Travel Writing, eds. Barbara Schaff. (Berlin, Boston: Walter de Gruyter).
- Bennett, Tony (2005) *Media, 'reality', signification* in Culture, Society and the Media, eds. Gurevitch, Bennett, Curran, Woollacott. (London: Routledge).
- Berger, Peter L. & Thomas Luckman, (1991) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, new ed. (Harmondsworth: Penguin).
- Blanch, Leslye (1989) *From Wilder Shores: The Tables of My Travels*. (London: John Murray).
- Bloom, Clive (2002, 2008, 2021) *Bestsellers: Popular Fiction since 1900*. (Palgrave Macmillan).
- Bott, Allan (1919) *Eastern Nights and Flights: A Record of Oriental adventure*. (New York: Doubleday, Page & Co).
- Bourchier (1905) *The Balkan States* in The Balkan Question The present condition of the Balkans and of the European responsibilities eds. Luigi Villari (London: John Murray).
- Bourdieu, Pierre (1977). *Outline of a theory of practice* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Bourdieu, Pierre (1989) *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*, transl. by Laretta Clough (1996) (Oxford: Blackwell Publishers).
- Brailsford, H. Noel, (1906) *Macedonia: Its Races and Their Future*. (London: Methuen).
- Bryce, James (1905) *Introduction*. in The Balkan Question, eds. Luigi Villari. (London: John Murray).
- Bryson, Bill (1991) *Neither Here nor There, Travels in Eastern Europe* (New York: Black Swan).
- Buxton, Noel (1913) *With the Bulgarian Staff* (London: Smith, Elder and Co., New York: Macmillan).
- Canfield, Cass (1971) *Up & Down & Around* p 123 (New York: Harper's Magazine Press).
- Cassell (1922) *The Story of Cassell* (London: Cassell).
- Caute, David (1978) *The Great Fear: The Anti-Communist Purge* (New York: Simon & Schuster).
- Charteris-Black, Jonathan (2004) *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis* (London: Palgrave Macmillan).
- Chilton, Paul (2004) *Analysing Political Discourses: Theory and Practice*. (London: Routledge).
- Chilton, Paul (2005) *Missing links in mainstream CDA*. In R. Wodak and P. Chilton (Eds.), *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis* (pp. 19-51). (Amsterdam and New York: John Benjamins).

- Cuthbertson, Ken (1992), *Inside the Biography of John Gunther* (Bonus Books).
- de Windt, Harry, (1907) *Through Savage Europe: Being the Narrative of a Journey throughout the Balkan States and European Russia* (London: T. Fisher Unwin).
- Dacey, Edward (1894) *The Peasant State: an account of Bulgaria in 1894* (London: John Murray).
- Dodd, Philip, ed.,(1982) *The Art of Travel: Essays on Travel Writing* (London: Frank Cass).
- Dodds, Klaus, (2004) *Global Geopolitics A Critical Introduction* (New Jersey: Prentice Hall).
- Duffy, Maureen (1989) *A Thousand Capricious Chances: History of the Methuen* (London: Methuen Publishing Ltd).
- Duncan, James & Derek Gregory, eds.,(1999) *Writes of Passage: Reading Travel Writing* (London and New York: Routledge).
- Ebener, Charlotte (1956) *No Facilities for Women* (London: Secker & Warburg).
- Edwards, Lovett Fielding (1941) *Danube Stream* (London: Travel Book Club).
- Entman, R. M. (1993). *Toward Clarification of a Fractured Paradigm.* in: *Journal of Communication* 1993 (43/4)p 52(51-58)
- Entman, Robert M. (2007) *Framing Bias.* In:164 *Journal of communication* 57)(163-173).
- Etherton, P. T. & A. Dunscombe Allen (1928) *Through Europe and the Balkans: The Record of a Motor Tour* (London: Cassell).
- Fabian, Johannes (1983) *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object* (New York: Columbia University Press).
- Fairclough, Norman (1995) *Critical Discourse Analysis* (London: Longman).
- Fairclough, Norman and Ruth Wodak (1997) *Critical discourse analysis.* In T. van Dijk (Ed.), *Discourse as Social Interaction* (Vol. 2, pp. 258-284).(London and Thousand Oaks: Sage).
- Fairclough, Norman (2003) *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research* (London and New York: Routledge).
- Farley, D. G. (2010). *Modernist Travel Writing: Intellectuals Abroad.* (Columbia and London: University of Missouri Press).
- Feather, John (2005) *A History of British Publishing.* (London: Routledge).
- Fermor, Patrick Leigh, (2013) *The Broken Road: From the Iron Gates to Mount Athos* (London:John Murray)
- Fiske, John (1990) *Introduction to communication studies.* (London: Routledge).
- Flavin, Martin (1943) *Journey in the Dark* (NewYork: Harper Bros).

- Forchtner, Bernhard, (2017) *Historia Magistra Vitae: The Topos of History as a Teacher in Public Struggles over Self and Other Representation*. In *Routledge Handbook of Language and Politics* (London&New York: Routledge).
- Foster, Alan (1990) *The British Press and the coming of the cold war in Britain and the first cold war*, eds. Ann Deighton (Palgrave Macmillan).
- Foucault, Michel, (1970) *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, World of Man, trans. Alan Sheridan (London: Tavistock Publications)
- Foucault, Michel, (1971) *Madness and Civilisation: A History of Insanity in the Age of Reason*, new ed., trans. Richard Howard (London: Tavistock Publications).
- Foucault, Michel, (1975) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, new ed., trans. Alan Sheridan (London: Penguin, 1991).
- Foucault, Michel, (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, new ed., ed. Colin Gordon, trans. Colin Gordon, et al (Harlow: Pearson Education).
- Foucault, Michel, (1989) *The Archaeology of Knowledge*, new ed., trans. A. M. Sheridan Smith (London: Routledge).
- Fox, Frank (1915) *Bulgaria*, London: A. and C. Black Ltd.
- Fraser, John Foster (1906) *Pictures from the Balkans*, London: Cassell & Co.
- Fussell, Paul, (1980) *Abroad, British Literary Traveling Between the Wars* (New York and Oxford: Oxford University Press).
- Gardiner, Leslie, (1976) *Curtain Calls: Travels in Albania Romania and Bulgaria* (London: Duckworth).
- Gibbs, Philip (1913) *The Balkan War: adventures of War with Cross and Crescent*, (Boston: Small, Maynard & Co.)
- Gioia, Iris & Clifford Thurlow, (1992) *Brief Spring: A Journey through Eastern Europe* (Stroud:Alan Sutton).
- Glavanakova, Alexandra. (2023) „*Migrating Literatures: Bulgaria in the American Imaginary*”, *European journal of American studies* [Online], 18-4 | 2023.
- Goldsworthy, Vesna, (1998) *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination* (New Haven and London: Yale University Press).
- Goodwin, Jason. (1993) *On Foot to the Golden Horn: A Walk to Istanbul*. (London: Vintage).
- Grantham, David (2013) *The American Missionary Network and Theodore Roosevelt's Middle East Policy in American Diplomacy* October 2013.
- Gunther, John (1936) *Inside Europe* (New York: Harper Bros).
- Gunther, John, (1949) *Behind Europe's Curtain* (London: Hamish Hamilton).

- Hall, Brian, (1988) *Stealing from a Deep Place: Travels in South-Eastern Europe* (London: Heinemann).
- Hall, Stuart (1991) *Introduction to media studies at the Centre in Culture, media, language*. eds. Hall, Hobson, Lowe, Willis. (London: Routledge).
- Hall, Stuart (1992). *The West and the Rest in Formations of Modernity* eds. Hall and Gieben, (Oxford: Blackwell Publishers).
- Hall, Stuart & Paul du Gay, eds., (1996) *Questions of Cultural Identity* (London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage).
- Hall, Stuart (1997) *The work of representation*. In *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. (London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage/The Open University).
- Hall, Stuart, (1997) ed., *The Spectacle of the Other*. In *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. (London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage/The Open University).
- Haskell, Arnold L.,(1966) *Heroes and Roses: A View of Bulgaria* (London: Darton, Longman and Todd).
- Hawkins, Bruce (2001) *Ideology, Metaphor and Iconographic Reference*. In René Dirven, Roslyn Frank and Cornelia Ilie (eds.), *Language and Ideology. Volume II: Descriptive Cognitive Approaches* . Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins , (27–50).
- Hennessy, Peter (1992) *Never again: Britain 1945-1951* (London: Jonathan Cape).
- Hennessy, Peter (2006) *Having it so good: Britain in the Fifties* (London: Allen Lane).
- Herbert, Frederick William von, (1906) *By-paths in the Balkans* (London: Chapman and Hall).
- Herrmann, Ann (2000) *On Amelia Earhart: The Aviatrix as American Dandy*. Michigan Quarterly Review Vol XXXIX iss 1 Winter 2000.
- Higgins, John, (1972) *Travels in the Balkans* (London: Barrie and Jenkins).
- Hoffman, Eva Hoffman, Eva, (1993) *Exit into History: A Journey through the New Eastern Europe* (London: Heinemann).
- Holland, P. & Huggan, G. (1998) *Tourists with Typewriters: Critical Reflections on Contemporary Travel Writing* (Ann Arbor: University of Michigan Press).
- Hulme-Beaman, Ardern G.,(1898) *Twenty Years in the Near East* (London: Methuen).
- Hunt, Nick, (2014) *Walking the Woods and the Water* (Nicholas Brealey Publishing).
- Huxley, Leonard. (1923) *The House of Smith, Elder*. (London: Printed for private circulation).
- Inman, Colin (1990) *The A & C Black colour books: a collector's guide and bibliography 1900-1930*. (Werner Shaw).
- Justice, Keith L. (1998) *Bestseller index of Publishers Weekly through 1990*. (McFarland & Co.).

- Kaplan, Robert D.,(1994) *Balkan Ghosts: A Journey through History*, new ed. (New York: Macmillan).
- Kaplan, Robert D.,(2001) *Eastward to Tartary: travels in the Balkans, the Middle East and the Caucasus* (Vintage Press).
- Keir, David (1952) *The House of Collins: The Story of a Scottish Family of Publishers from 1789 to the Present Day* (Glasgow: Collins).
- Kirova, Milena, (2015). *Bulgaria Imagined: English Travelnotes on Bulgaria from Mid-19th Century*, in *Colloquia Comparativa Literarum*, (Sofia University).
- Kostova, Ludmilla,(1997) *Tales of the Periphery: The Balkans in Nineteenth Century British Writing* (Veliko Turnovo: St. Cyril and St. Methodius University Press).
- Laclau, E. and Mouffe, C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics* (London: Verso).p 105-114 articulation and discourse
- Laclau, E. (1993) 'Discourse', in R. Goodin and P. Pettit (eds), *The Blackwell Companion to Contemporary Political Philosophy* (Oxford: Blackwell).volume 2 p 541.
- Lehrman, Harold Arthur (1947) *Russia's Europe* (New York: Appleton-Century).
- MacKenzie, John M. (1984) *Propaganda and Empire: The Manipulation of British Public Opinion, 1880–1960* (Manchester University Press).
- Le Queux, William, (1907) *An Observer in the Near East* (London: T. Fisher Unwin).
- Leslie, Henrietta,(1933) *Where East is West: Life in Bulgaria* (London: Jarrolds).
- Lewis, P. (2007). *The Cambridge Introduction to Modernism*. New York, (Cambridge University Press).
- Lippmann, Walter (1922), *Public opinion*. new ed.1998. (Transaction Publishers).
- Lisle, Debbie (2006) *The Global Politics of Contemporary Travel Writing* (Cambridge University Press).
- Lockhart, Bruce (1938) *Guns or Butter* (London: Putnam).
- Longworth, Philip, (1997) *The Making of Eastern Europe: From Prehistory to Postcommunism*,(Basingstoke and London: Macmillan).
- Luckas, W. Scott (1991) *Divided we stand* (London: Hodder & Stoughton).
- Madison, Charles A. (1966) *Book Publishing in America* (New York: McGraw-Hill).
- Mazower, Mark,(2000) *The Balkans* (London: Weidenfeld and Nicolson).
- McQuail, Dennis (1987). *Mass communication theory: An introduction* (2nd ed.). (Sage Publications, Inc.).

- Miller, William (1896) *The Balkans: Roumania, Bulgaria, Serbia, and Montenegro* (London: T. Fisher Unwin).
- Mitchell, W.J.T. (1994) *Landscape and power*. Chicago University Press.
- Moore, Frederick (1906) *The Balkan Trail*, (London: Smith, Elder & Co.)
- Moore, Tim (2017) *The cyclist who went out in the cold*. (Yellow Jersey Press).
- Moran (Lord) (1966) *Winston Churchill: The Struggle for Survival 1945-1960* (Boston: Houghton Mifflin).
- Morgan, Charles (1943) *The House of Macmillan* (Macmillan).
- Mumby, F. Arthur & Ian Norrie (1974) *Publishing and Book Selling*. (London: Jonathan Cape).
- Nesta, Frederick. (2011) *The Series as Commodity: Marketing Fisher Unwin's Pseudonym and Autonym Library' in The Culture of the Publisher's Series: Authors, Publishers and the Shaping of Taste. Vol. 1, Palgrave Macmillan, 2011, pp. 171-187.]*
- Neumann, Iver B. and Ole Wæver, (1997) *The Future of International relations: Masters in the Making* (London and New York: Routledge).
- Neumann, Iver B. (1999) *Uses of the Other – 'the East' in European Identity Formation* (Manchester: Manchester University Press).
- Newman, Bernard (1945) *Balkan Background* (London: Robert Hale)
- Newman, Bernard, (1961) *Bulgarian Background*, (London: Robert Hale).
- Overy, Richard (2009) *The Morbid Age* (Penguin Books).
- Palin, Michael, (2007) *New Europe*, (London: Orion House).
- Perrie, Walter (1991) *Roads That Move* (Edinburgh: Mainstream publishing).
- Phoel, Cynthia Morrison (2010) *Cold Snap: Bulgarian Stories*
- Pratt, Mary Louise, (1992) *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (London and New York: Routledge).
- Price, M. Philips,(1949) *Through the Iron-Laced Curtain: A Record of a Journey through the Balkans in 1946* (London: Sampson Low).
- Reese, Stephen D. (2008) *Prologue – Framing Public Life*. In *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World* eds. (London: Routledge)
- Reisigl, Martin and Ruth Wodak, (2001) *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism* (London: Routledge).
- Reisigl, Martin and Ruth Wodak, (2009). *The Discursive Construction of National Identity* (Edinburgh University Press).

- Richardson, Leeanne M. Richardson *Murray's Magazine: The Lessons of Failure* in *Victorian Periodicals Review*, Volume 46, Number 4, Winter 2013, pp. 499-525)
- Rose, Jonathan (2020) *Modernity in Print*. In: *A Companion to the History of the Book* eds. Simon Eliot (Wiley Blackwell).
- Sandbrook, Dominic (2006) *White Heat* (London: Little, Brown).
- Sava, George,(1941) *Donkey Serenade: Travels in Bulgaria*, (London: Travel Book Club).
- Selbourne, David (1990) *Death of the Dark Hero: Eastern Europe 1987-90* (London: Jonathan Cape).
- Seton-Watson, Robert W. (1919) *Europe in the Melting Pot* (Macmillan Co.)
- Sheridan, Claire (1923). *In Many Places*. (London: Jonathan Cape).
- Simmel, Georg (1908) *Sociology: Inquiries into the Construction of Social Forms* Translated by A. Blasi, new ed.(2009)(Leiden: Brill).
- Smith, Arthur D. Howden, (1908) *Fighting the Turk in the Balkans: An American's Adventures with the Macedonian Revolutionists* (New York and London: G. P. Putnam's Sons).
- Spurr, David, (1993) *The Rhetoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration*, (Durham and London: Duke University Press).
- Stephens, George (1897) *With the Conquering Turk: Confessions of a Bashi-Bazouk* (Edinburgh: W. Blackwood and sons).
- Tebbel, John W. (1969). *The American Magazine: A Compact History*. (New York: Hawthorn Books).
- Tebbel, John W. (1972) *A History of Book Publishing in the United States: The Great Change 1940-1980*. Vol 4. (New York: R. R. Bowker Company).
- Tebbel, John W. (1987) *Between Covers: The Rise and Transformation of Book Publishing in America* (Oxford University Press).
- Thompson, C. (2011) *Travel Writing* (London & New York: Routledge).
- Thornton, Philip, (1937) *Dead Puppets Dance* (London: Collins).
- Thornton, Philip, (1939) *Ikons and Oxen* (London: Collins).
- Thorpe, Nick, (2013) *The Danube, A Journey Upriver from the Black Sea to the Black Forest* (New Haven and London: Yale University Press).
- Titscher, Meyer, Wodak, Vetter (2000). *Methods of Text and Discourse Analysis* (B. Jenner, Trans.). (London and Thousand Oaks: SAGE).
- Todorova, Maria, (1997) *Imagining the Balkans* (New York and Oxford: Oxford University Press).
- Tuchman, G. (1978) *Making News: A Study in the Construction of Reality* (Free Press).

- Upward, Allen, (1908) *The East End of Europe: The Report of an Unofficial Mission to the European Provinces of Turkey on the Eve of the Revolution* (London: John Murray).
- van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse and Society*, 4(2), 249-283.
- van Dijk, T. (ed.) (1997) *Discourse as Social Interaction: A Multidisciplinary Introduction*. Vol. 2. (London: Sage).
- van Dijk, T. A. (2001). Critical discourse analysis. In D. Tannen, D. Schiffrin and H. Hamilton (Eds.), *Handbook of Discourse Analysis* (pp. 352-372). (Oxford: Blackwell).
- van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Context: A Socio-Cognitive Approach*. (Cambridge: Cambridge University Press).
- van Dijk, Teun A. (2005) *Contextual knowledge management in discourse production*. In: R Wodak and P. Chilton (eds.), *A new agenda in (critical) discourse analysis* (pp. 71–100). (Amsterdam: Benjamins).
- Varagur, Krithika. (2022) *The Birth of the American Foreign Correspondent* (The New Yorker, March 17, 2022).
- Wodak, Ruth and Paul Chilton ((2005) (Eds.), *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis* (pp. 19-51). (Amsterdam and New York: John Benjamins).
- Villari Luigi (1905) *The Balkan Question: the Present Condition of the Balkans and of the European Responsibilities* (London: John Murray).
- Waugh, Daniel C. (2007) *Etherton at Kashgar: Rhetoric and Reality in the History of the "Great Game"* (Seattle: Bactrian Press).
- Whittell, Giles, (1992) *Lambada Country: A Ride across Eastern Europe* (London: Chapmans).
- Williams, Maynard Owen. (1932) *Bulgaria – Land without a Farmhouse*. in *National Geographic* 1932/8.
- Wodak, R., de Cillia, R., Reisigl, M. and Liebhart, K. (1999/2009 new ed.) *The Discursive Construction of National Identity*. (Edinburgh: Edinburgh University Press).
- Wodak, Ruth & Michael Meyer (2001) *Methods of Critical Discourse Analysis*, eds. (London: SAGE Publications).
- Wodak, Ruth & J.R. Martin (2003). *Re-reading the Past Critical and Functional Perspectives on Time and Value*. Eds.(Amsterdam: John Benjamins Publishing)
- Wodak, Ruth, & Paul Chilton, (2005) *A New Agenda in Critical Discourse Analysis: Theory, Methodology and Interdisciplinarity* (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company).
- Wodak, R. (2009). *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual* (New York: Palgrave Macmillan).

Wolff, Larry, (1994) *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment* (Stanford, California: Stanford University Press).

Woods, H. C., (1908) *Washed by Four Seas: An English Officer's Travels in the Near East* (London: T. Fisher Unwin).

Wyon, Reginald, (1904) *The Balkans from Within* (London: James Finch and Co.).

Интернет източници

<https://archive.org/>

<https://www.hathitrust.org/>

<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/>

https://chroniclingamerica.loc.gov/#tab=tab_newspapers